

Олександр Салтан

ІСТОРИЧНИЙ, ХРОНОЛОГІЧНИЙ ТА ТОПОНІМІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОХОДЖЕННЯ МІСТА МЕНИ

Розглянуто складне і дискусійне питання щодо датування появи та походження назви міста Мени Чернігівської області. Систематизовано та проаналізовано всі існуючі версії щодо часу заснування та топонімичної етимології даного населеного пункту.

Виходячи з конкретних історичних умов буття стародавньої Мени, її назву можна розглядати в трьох площинах.

Перша – торгово-обмінна вважається традиційною. Однак вона не витримує критики у зв'язку з відсутністю речових доказів, які вказують на статус міста як великого торгового поселення.

Утім, таку інтерпретацію не можна відкидати за умови визнання пріоритетним не процесу товарообміну, а характеру товару. Такою ліквідною продукцією товарообміну могли виступити як природні, так і штучні речі, якими була багата стародавня Мена.

Друга версія – етно-соціальна є більш прийнятною, зважаючи на інтенсивні міграції, які майже постійно відбувалися на теренах Північного Лівобережжя. Тобто назву місту могли дати будь-які народи, які жили або ж пересувалися теренами Меницини.

Нарешті третя площина походження топоніму – культово-релігійна, пов'язана з архаїчним обожненням сил природи, імовірніше за все культу Місяця, або ж якоїсь антропоморфної язичницької істоти, якій вклонялися мешканці даної місцевості.

У статті спростовано кальковану інтерпретацію, яку попередні дослідники пов'язували з назвою міста з інтенсивним товарообміном та поживленням русько-половецьких стосунків часів Київської Русі.

Акцентовано увагу на необхідності виправлення помилки відносно давньоруської версії першої згадки про Мени в Лаврентіївському літопису.

Автор дійшов висновку, що абсолютної точності у визначенні хронологічних та топонімичних параметрів міста встановити неможливо. Тому сучасники та нащадки змушені задовольнятися найбільш логічно обгрунтованою версією щодо дати виникнення та походження назви міста.

Такою датою може стати 4 серпня 1408 року, коли місто вперше згадується в писемних джерелах часів пізнього середньовіччя.

Виходячи з оновленої дати писемної фіксації міста, доцільно внести корективи в єдиний реєстр населених пунктів України, виправивши існуючу позицію щодо часу виникнення даного населеного пункту Чернігівщини.

Ключові слова: гідронім, городище, літопис, місто Мена, культ Місяця, святилище, товарообмін, топонім.

Міста так само, як і люди, мають специфічні персональні дані. Ключовими чинниками, які безпосереднім чином визначають їхній історичний статус, є час їхнього виникнення – дата народження та власне ім'я – себто назва того чи іншого населеного пункту. Саме вікові та іменні фактори міста, села чи селища є ключовими, які впливають на їхній подальший розвиток, визначаючи роль та місце у вітчизняній

© Салтан Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, доцент (Харківська державна академія фізичної культури).

історії. Така історична персоніфікація або самоідентичність є відправною точкою історичного поступу як окремих населених пунктів, так і цілих країн та навіть континентів. Скажімо, історія давньоримської цивілізації бере початок з напівлегендарної дати заснування античного Риму в 753 р. до н. е., а період Київської Русі частина українських істориків виводить не з часу розселення східнослов'янських племен, а з моменту виникнення міста Києва в V ст. н. е. Історія Америки, хоч і ділиться на доколумбовий і післяколумбовий періоди, все ж сучасні американісти вважають, що саме перші європейські вест-індські факторії, засновані в кінці XV – на початку XVI ст., є початком цивілізаційного поступу цього континенту Західної півкулі.

Другою важливою біометричною складовою є назва населеного пункту. Назва – це така собі історична мітка, яку залишив якийсь етнос або ж окрема людина, які в стародавні часи перебували на тій землі, де воно виникло. Історична назва або топонім виступає в ролі цивілізаційного індикатора, який є своєрідною «ниткою Аріадни», що веде нас у минуле. Назва або топонімічний спадок, топонімічна історична традиція відзеркалюють чи не найдавнішу, найдостовірнішу історію того чи іншого поселення.

Одним з таких населених пунктів, якими багата земля Чернігівська, є райцентр Мена, розташований в самісінькому центрі другої за величиною області сучасної України.

ДОВІДКА

МЕНА – місто Чернігівської області, райцентр. Розташований на р. Мена (притока Десни, басейн Дніпра). Населення 12,5 тис. осіб (2005). [18, с. 611].

Численні етнографічні та історико-краєзнавчі розвідки, здійснені вченими, науковцями, етнографами, на жаль, так і не дали відповіді на запитання: скільки років місту Мена та звідки походить його назва?

Наявність низки версій лише заплутувала та консервувала процес об'єктивного висвітлення даної проблеми. Тому не дивно, що саме в наш час постала необхідність детально проаналізувати та систематизувати науковий досвід, накопичений дослідниками минулого. Це і є метою даної статті.

Проблема датування та походження назви міста Мени приваблювала науковців та краєзнавців ще з другої половини XIX століття. Першим, хто звернув увагу на дату заснування міста, був архієпископ Чернігівський та Ніжинський **Філарет (Гумілевський) (1805 – 1866)** (тут і далі товщина шрифту наша – **О.С.**). Описуючи населені пункти Чернігівської єпархії, Гумілевський вважав **1408 рік** відправною точкою в системі історичних координат, зазначивши, що місто з'явилося ще в дотатарський період [64].

Однак у кінці XIX ст. з'являється нова версія, щодо першої писемної згадки про місто, датована **1066 роком**. Ця дата, без акценту на рік заснування, була введена в науковий обіг, автором енциклопедичної довідки про Мена, російським публіцистом та юристом **Василем Васильовичем Водовозовим (1864 – 1933)**, опублікованої в 37-му томі словника Брокгауза і Єфрона в **1896 році** [66].

У **1903 році** з'являється справжня наукова концепція, пов'язана з історичним датуванням вищезазначеного населеного пункту. Російський історик **Петро Васильович Голубовський (1857 – 1907)**, досліджуючи міста Чернігівщини часів Київської Русі, акцентує увагу на давньоруському місті **Хоробор**, який вперше згадується під **1153 роком**. Детально проаналізувавши ймовірне місцезнаходження цього сіверянського града з яскравою назвою, Голубовський наполягає, що Хоробор слід ототожнити з сучасною Меною, на теренах або поблизу якої він і знаходився [12, 13].

Як відомо, наукова теорія П. Голубовського щодо локалізації Хоробора та інших давньоруських міст і городищ Чернігівської губернії отримала позитивну оцінку з боку провідних істориків та археологів імперії на XIII археологічному з'їзді, який відбувся 1905 р. в Катеринославі. Однак довести, що сучасна Мена – це літописний Хоробор без фундаментальних археологічних розвідок практично неможливо, до того ж Хоробор прийнято ототожнювати з смт Макошине Менського району.

Отже, станом на початок минулого століття місто отримало три дати ймовірного заснування, жодна з яких так і не була обгрунтована. Ніхто із згаданих науковців не аналізував його топонімічну назву. Лише Голубовський, звертаючи увагу на не співзвучність назв **Хоробор – Мена**, висловив думку, що алогічність в перейменуванні давньоруських населених пунктів була типовим явищем тих часів. Як не дивно, але саме П. Голубовський зробив першу спробу пояснити назву сучасного райцентру Мена.

У 1928 році відомий поліський краєзнавець та діалектолог **Юрій Степанович Виноградський (1873 – 1965)**, опускаючи давньоруські версії датування Мени, дещо конкретизував версію Філарета (Гумілевського), посилаючись на дослідження відомого мореплавця та військового – **Рафаїла Володимировича Зотова (1848 – 1893)**. Останній, вивчаючи генеалогічні зв'язки чернігівських князів, звернув увагу на загадкового князя **Урустая м'нського**, який разом з великим литовським князем Свидригайлом Ольгердовичем **26 липня (4 серпня) 1408 р.** перейшов на службу до московського князя Василя I (1389 – 1425).

Ю. Виноградський, описуючи рідну Сосницю та її околиці, приділив Мені значну увагу. У результаті було здійснено перше наукове обгрунтування дати першої літописної згадки [6].

Саме Виноградський був першим, хто зв'язав назву міста (Мена) з інтенсивним товарообміном та обміном полонених, що ймовірно відбувалися в цих краях за часів Київської Русі [7].

Відаючи належне концепції Ю. Виноградського, варто підкреслити, що саме вона потрапила до укладеного у 1973 р. «Топонімічного словника УРСР». Це ж трактування через 5 років український філолог **Юрій Михайлович Кругляк (н. 1925 р.)** репрезентував у своїй науковій топонімічній монографії [68, 32]

Версія Виноградського фактично співпала з версією архієпископа Гумілевського і в поєднанні з точкою зору Зотова завершує початковий етап дослідження визначення датування та походження назви міста. А концепція **Гумілевського – Зотова – Виноградського** в поєднанні з теорією локалізації давньоруського міста Хоробор Петра Голубовського стали фактично базовою історичною парадигмою в процесі вивчення ранньої історії міста Мена.

Таким чином станом на початок 30-х років минулого століття райцентр Мена отримав більш-менш обгрунтовану версію щодо дати першої писемної згадки та топонімічного пояснення власної назви. Версії, думки, точки зору та наукові концепції вчених другої половини XIX – початку XX ст. сприяли формуванню низки базових дат та топонімічних інтерпретацій, створивши платформу для наукових досліджень та дискусій у другій половині XX – початку XXI ст.

Новий етап визначення віку та пояснення назви міста розпочався в 50-ті роки минулого століття. Він безпосереднім чином пов'язаний з діяльністю місцевих краєзнавців – засновника менського районного краєзнавчого музею (відкритого в 1954 р.) – **Володимира Федоровича Покотила (1924 – 1989)** та **Дмитра Панасовича Калібаби (1925 – 2005)**. Посилаючись на Лаврентіївський літопис, В. Ф. Покотило та Д. П. Калібаба, відкинувши всі попередні версії, вперто вважали, що саме **1066 рік** слід вважати датою першої літописної згадки про місто. Їхня точка зору знайшла відображення в низці газетних та журнальних публікацій, які побачили світ уже після смерті Юрія Виноградського [24-28; 42-46].

Що ж стосується інтерпретації назви міста, В.Ф. Покотило та Д. П. Калібаба до кінця свого життя залишалися вірними версії торгово-обмінного пояснення назви міста, інколи пов'язуючи топонім «Мена» з однойменною назвою річки, що постійно змінювала своє русло [29].

Така однобокість та науковий догматизм сприяли певній консервації процесу дослідження історії даної адміністративної одиниці. Вищезазначені краєзнавці майже на півстоліття монополізували право офіційного тлумачення його базових історичних параметрів. Утім, відаючи належне вказаним регіональним дослідникам, варто зауважити, що значною мірою саме завдяки краєзнавцям В. Ф. Покотилу та

Д. П. Калібабі (які вперто проштовхували давньоруську, обмінно-бартерну концепцію датування та походження назви міста), Мена, в 1966 році з містечка перетворилася на місто, ставши районним центром. І саме завдяки наполегливій позиції останніх 1066 рік згідно з офіційним записом в державному реєстрі населених пунктів України вважається датою першої писемної згадки про цей населений пункт [3].

У 80-х роках ХХ ст. з'являється нове пояснення щодо походження назви міста. Її автор – ніжинський історик-краєзнавець (в минулому вчений фізик-ядерник) **Олександр Павлович Знойко (1907 – 1988)**. Аналізуючи фонетичні та езотеричні чинники індоєвропейських племен, які мешкали на території України, Знойко звертає увагу на культ Місяця, який був досить поширений в середовищі балтських, протослов'янських та слов'янських племен, що в давнину колонізували наші землі. На його думку, фонетична та семантична тотожність литовського слова «**мену**» (mėnuo, mėnesis) і тракійсько-кіммерійського «**мен**» є коренем для топоніму Мена. Втім, О. Знойко не зв'язував його з назвою даного населеного пункту, а просто вказував на певну закономірність деяких похідних слів, ймовірно пов'язаних з поклонінням нічному сонцю [22].

Діаметрально протилежне трактування назви міста Мена в кінці минулого століття запропонував у своєму топонімічному словнику України член Географічного товариства України, кандидат педагогічних наук – **Микола Тимофійович Янко (1912 – 2011)**, який пов'язував назву міста з назвою автентичного гідроніму, який означає в перекладі з індоєвропейської «**мен**» – «йти», «текти» [69].

Початок ХХІ століття відкрив новий етап вивчення та дослідження датування та походження міста Мена. Він розпочався з часу видання в 2001 р. наукової монографії «Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України» вітчизняного мовознавця, доктора філологічних наук, професора **Алли Петрівни Коваль (1923 – 2009)** та етнографічного есе «Наша рідна Менщина» (укладеного краєзнавцями **Д. П. Калібабою та В. С. Солянником**), яке побачило світ в 2003 році [31, 29].

Інтерпретуючи назви населених пунктів України, професор А. П. Коваль здійснила перше філологічне обґрунтування назви міста Мена на підставі взаємозв'язку гідроніму з топонімом. Дотримуючися попередньої версії, висловленої Ю. Виноградським, професор А. П. Коваль засвідчила свою прихильність економічним чинникам генези суспільної асиміляції, що обумовили появу гідроніму, який в свою чергу породив топонім. Оригінальність точки зору зазначеного науковця полягає в тому, що вона вперше пояснила принцип чергування літер «**ь**» та «**е**», які призвели до появи **Мени**, а не **Міни**. Окрім того, мовознавець А. П. Коваль вважала 1066 рік датою першої писемної згадки в Іпатіївському (*мабуть, помилково прим. – О.С.*), а не в більш давньому Лаврентіївському літопису [31, с. 154-155].

Менські ж краєзнавці Д. П. Калібаба та В. С. Соляник у 2003 р. здійснили історико-етнографічне узагальнення відомостей про місто та район, зібраних етнографами та науковцями попередніх років. Зосередивши увагу на багатогранності версій щодо датування появи міста, Д. П. Калібаба та В. С. Соляник (укотре посилаючись на авторитет Брокгауза та Єфрона) продемонстрували свою прихильність канонічній даті – 1066 року, вважаючи її єдино вірною [29].

Що стосується походження назви міста, то вказані краєзнавці так і залишилися провідниками класичної істматовської схеми, де ключовим чинником розвитку були соціально-економічні фактори. Тому не дивно, що В. Ф. Покотило і Д. П. Калібаба пов'язували назву міста з грошово-бартерними стосунками, які були основою торгово-економічного розвитку краю за часів Київської Русі [28].

На жаль, їх дещо «оновлена та систематизована» версія пояснення топоніму Мена не вирізнялась оригінальністю, тому що була запозичена у професора А. П. Коваль, висловлена нею на 2 роки раніше [Див. 31, с. 155; 28, с. 14-15].

Видання даної збірки сприяло цементуванню концепцій щодо даної історичної проблеми. Причина – відсутність зацікавленості та байдужості з боку краєзнавців, учених, істориків та науковців, небажання або неспроможність здійснити справжній науковий аналіз. Така ситуація спричинила появу сумнівних пояснень назви міста.

Доктор історичних наук, професор Леонід Залізник зазначає, що за версіями деяких сучасних псевдоісториків «... перший єгипетський фараон Менес – походить з райцентру Мена на Чернігівщині» [21, с. 8].

В академічному форматі непевність щодо визначення дати виникнення міста було зафіксовано в 6-му томі Української історичної енциклопедії, виданому в 2009 р. Систематизуючи хронологічні дослідження про Мену, доктор історичних наук, професор **Ярослава Володимирівна Верменич (н. 1965 р.)**, резюмує: «Щодо дати заснування міста існує дві точки зору. У «Брокгауза и Ефрона энциклопедическом словаре», у першому виданні «Української радянської енциклопедії», «Енциклопедії українознавства», у «Топонімічному словнику-довіднику Української РСР» М. Янка та інших джерелах з посиланням на Лаврентіївський літопис називається 1066 р. Однак більшість дослідників пов'язує початок міської історії Мени з 1408, коли вона перебувала у складі Великого князівства Литовського» [18, с. 611-612].

З 2010 року до проблеми вивчення висхідних історичних параметрів рідного міста долучився і автор даної публікації. У 2011 році в двох наукових статтях ним було зроблено спробу розкрити загадкову постать «князя **Урустая Мїнскаго**» та здійснити науковий аналіз двох дат, які попередні дослідники вважали часом першої літописної згадки про місто. В результаті проведеного дослідження історія краю позубулася однієї з «білих плям», яким, ймовірно, був татарський мурза **Уруста (Уростай, Урустай)** [54].

До речі, факт існування **Урустая Мїнскаго** (*а не Мїнського*. – прим. **О. С.**), підтверджує також і вітчизняна дослідниця литовсько-польського періоду української історії, кандидат історичних наук, доцент **Олена Володимирівна Русина (н. 1960 р.)** в одній зі своїх монографій, присвяченій аналізу литовсько-татарських впливів на історичний поступ нашого народу [51, с. 97].

Окрім того, в 2011 р. автором статті вперше було піддано сумніву одне з класичних канонічних датувань міста – 1066 рік. Доведено невідповідність ототожнення райцентру Мена з давньоруським містом **Мїнськь**, яким є сучасний Мінськ [55].

Завершуючи історіографічний огляд даної наукової проблеми, не можна обійти увагою найновішу теорію, висловлену в своїй науковій монографії відомим вітчизняним мазепознавцем, дослідником історичної минувшини Чернігово-Сіверщини **Сергієм Олеговичем Павленком (н. 1955 р.)**. Аналізуючи мікротопоніми нашого краю, він звернув увагу на певну закономірність великої кількості тюркізмів, на які багата сучасна Чернігівщина.

На думку дослідника, не тільки географічні назви – зокрема мікротопоніми, а й антропологічні фактори є свідченням глобального цивілізаційного впливу кочових народів, які мали безпосереднє відношення до середньовічного періоду історії Чернігово-Сіверщини [39].

Таким чином, станом на початок другої декади ХХІ ст., проблема датування та топонімічного пояснення міста Мена вступила у нову фазу вивчення, яку можна назвати періодом перегляду та переосмислення існуючих концепцій та точок зору. Цей період триває і дотепер...

Спитайте в мешканців Мени: *«Скільки років вашому місту? Що означає його назва»? І ви почувете, гордовито вимовлене неповторним менським акцентом, з наголосом на «а», «е» та «о»: «горад наш древній, згадується іще в летописях Кіевской Русі»! «А шо касається назви то кались тут торжище було, вазили тавари по річці, людей пленних і тавари меняли – от тому і Мена» (тут і далі, курсив наш. – О. С.). Скажуть вам іще, що є місце біля річки – «Пристань» називається, бо колись, коли місто було торговим, тут кораблі приставали і товари міняли. Хтось згадає ще фортецю чи то замок, який височів на горі біля районної стоматологічної поліклініки. Про підземелля, яке тягнулося від того замку хтозна куди.*

У районному краєзнавчому музеї міста вам дадуть прочитати уривок з Лаврентіївського літопису, де згадується **градь Мїнськь**, який фігурує в подіях 1067 р., але зазначають, що місто вперше згадується в 1066 році. Озвучать також і найбільш давню, і досить зручну версію походження назви міста, пов'язавши поняття **«обмін»** – **«мі-**

няти» – «міна» – Мена. Вочевидь така позиція є прийнятною для мешканців краю, однак вона не може не викликати сумнівів у думаючих жителів міста та району щодо встановлення ключових історичних параметрів.

Мена як місто унікальне тим, що не має легенди або оповідки щодо виникнення, але має кілька дат заснування та пояснень власної топонімічної назви. Унікальність полягає також і в тому, що цими проблемами попередні дослідники займались по-верхово, а історичні події констатували побіжно, без використання будь-яких аналітичних узагальнень. Візьмемо хоча б канонічну дату виникнення міста – 1066 рік. Як зазначено в одному з томів енциклопедичного словника Брокгауза та Єфрона: «**В X в. Мѣна была хорошо укрѣпленнымъ городомъ; въ 1066 г. взята Святославомъ и Всеволодомъ Ярославичами; в 1115 г. ее осаждалъ Владиміръ Мономахъ**» [65, с. 174].

Ця коротка і доволі плутана історична довідка і стала базовою тезою щодо виникнення міста в 1066 році. Однак при уважному аналізі дати та історичних подій, пов'язаних з нею, вона, на жаль, не витримує критики. Російський публіцист Василь Водовозов без будь-якого посилання на історичне першоджерело досить легко змішав десяте століття та дві конкретні дати одинадцятого та дванадцятого, натякаючи, що 1066 рік – дата першої згадки про місто. Розрив у 100 років між X, XI та XII ст. змушує усвідомити, що місто виникло в X, вперше згадується в XI, а востаннє в XII ст. Слід звернути увагу на те, що в цій історичній довідці Василь Водовозов не акцентує увагу на тому, що місто виникло в 1066 році. Він приводить цю дату без будь-яких посилань в контексті хронології історичного буття міста.

Можна припустити, що Водовозов, оперуючи текстом одного з давньоруських літописів, більшість з яких станом на 1846 р. побачила світ, виявив населений пункт зі співзвучною назвою, прочитавши таке: «**В лѣто 6575. Заратися Всеславъ, сынъ Брячиславль, Полоцьскъ, и зая Новгородъ. Ярославичи же трие, – Изяславъ, Святославъ, Всеволодъ, – совокупивше вои, идоша на Всеслава, зимъ суци велицѣ. И придоша ко Мѣньску, и мѣняне затворишася в градѣ. Си же братья взяша Мѣнескъ, и иськоша мужѣ, а жены и дѣти вдаша на щиты, и поидоша к Немизѣ, и Всеславъ поиде противу** [47].

Зазначена цитата з Лаврентіївського літопису розкриває зміст події, що сталася в 60-х роках XI ст., відома нині як битва на річці Немизі, поблизу міста Мінська – столиці сучасної республіки Білорусь. Саме це місце в Лаврентіївському та інших, похідних від нього літописах, стало основним аргументом історичної локалізації міста Мінська, який в той час знаходився на теренах Полоцького князівства, з удільним князем якого Всеславом Чарівником вели війну діти Ярослава Мудрого: Святослав, Ізяслав і Всеволод.

Помилковою є і рік першої літописної згадки, запропонованої автором довідки про Мену. Як відомо, різницю між датою від створення світу та Різдва Христового (в залежності від місяця, в якому відбулася подія) прийнято вираховувати шляхом віднімання великого літописного чотиризначного числа від цифр 5507, 5508 чи 5509. Адже зазначені цифрові комбінації – це відрізок часу, який, відповідно до чинних стандартів («вересневої») візантійської чи («березневої») константинопольської ери, прожило людство від створення світу до народження Ісуса Христа, з якого починається наша ера. Якщо подія, описана в літописі, відбулася в проміжку між березнем і серпнем, використовується 5508 рік.

Факт війни тріумвірату Ізяславичів з полоцьким князем Всеславом Брячиславичем, битва на річці Немизі та зруйнування граду **Мѣньска** відбувся **3 (9) березня 6575 року**. Отже, якщо від 6575 відняти 5508, отримаємо 1067, а не 1066 рік. Принаймні, якщо Водовозов, варіюючи цифрами, в ході переводу дати з давньоруського літочислення на сучасне, за імперських часів, міг не знати точної дати цієї історичної події, то В. Покотило, Д. Калібіба та В. Соляник, вивчаючи історію рідного краю в XX ст., оперували досить точними даними. До того ж, у радянський період, з метою уникнення плутанини, 5508 рік став універсальною датою від створення світу до початку нашої ери.

Неточність в роках, на жаль, не єдиний недолік пана Водовозова. Більш вагомим

прорахунком такої констатації історичних фактів є помилковість в ідентифікації населеного пункту, пов'язаного з його назвою. Василь Водовозов, а з часом посилаючись на нього вищезгадані краєзнавці, використовуючи співзвучність назви, зв'язали назву М'єнеск з топонімом Мена. Цей помилковий факт детальніше проаналізований автором в одній з попередніх статей, присвячених даній науковій проблемі, тому ми вважаємо доцільним уникнути зайвої конкретизації цього факту [54].

Фактично **М'єнеск**, яким був сучасний Мінськ, ототожнили з містом Мена, посилаючись на назву жителів **м'єнян**, згаданих в літопису. До речі, в довідці про Мінськ в тому ж таки словнику Брокгауза і Єфрона російський письменник і педагог **Олександр Федорович Селіванов (1856 – 1907)** зазначав: **«Время основания Минска или летописнаго М'єнска, Менеска и Минеска не определено съ точностью; впервые онъ упоминается въ летописи подъ 1066 г., когда былъ разорень великимъ княземъ въ отмщение полоцкому князю Всеславу Брячиславичу, разграбившему Новгородъ. Въ 1084 г., въ отмщєніє тому же Всеславу, сжегшему Смоленскъ, Владиміръ Мономахъ опустошилъ его земли и, взявъ М., отняли у жителей вс'хъ рабовъ и скотъ. После смерти Всеслава (1101) М. д'єлается столицей особаго уд'єльнаго княжества»** [66, с. 393].

Таким чином білоруський Мінськ (достовірно) і українська Мена (помилково) отримали дві однакові дати народження, зважаючи на «обопільну» участь в одних і тих самих подіях середньовічної історії Київської Русі. Цей науковий казус виник у зв'язку з неузгодженістю позицій двох учених, залучених до написання вищезначеного авторитетного енциклопедичного видання ХІХ ст.

Мабуть, усвідомлюючи помилковість датування міста та його персоніфікації, в довідці про місто в додатковому томі вищезначеного словника, виданому в 1906 році, В. Водовозов (опускаючи історичні чинники) обмежився лише адміністративно-географічними даними про Мену [67, с. 170].

До речі, енциклопедичної статті про Мінськ в тому виданні чомусь надруковано не було.

Незважаючи на помилковість датування міста, яке стало ровесником битви при Гастінгсі, з якої починається феодальна історія Великобританії, 1066 рік перетворився на найбільш популярну версію першої писемної згадки про Мену. Це знайшло відображення в закордонному виданні Енциклопедії українознавства та в першій редакції Української радянської енциклопедії (УРЕ), виданої в 1962 році [19, с. 1519; 61, с. 52].

Зважаючи на науковий авторитет УРЕ, час виникнення міста було офіційно узаконено, а 1066 рік став базовою (на той час і на сьогодні) канонічною датою виникнення Мени. Слід зазначити, що цю дату було подаровано не Водовозовим – автором (неконкретної в хронологічному сенсі) довідки про місто, а місцевими краєзнавцями В. Покотилом та Д. Калібабою, неухважність яких породила квазінаукову теорію, зробивши Мену одним з найдавніших населених пунктів Чернігівської області [Див. табл. 1].

Принаймні серед районних центрів Чернігівщини (відповідно до офіційного ступеня стародавності) Мена займає четверту сходинку, поступаючись лише Чернігову, Новгороду-Сіверському та смт Сосниці [Див. табл. 2].

Якщо ж взяти до уваги науково-історичну давність Мени (виходячи з параметрів першої літописної згадки в 1066 році), то вона поступається лише Любечу (882 р.) та Чернігову (907 р.). Така псевдохронологічна апологетика сприяла тому, що в 2011 році Мена офіційно відсвяткувала своє 945-річчя.

Вважаючи 1066 рік роком першої писемної згадки про рідне місто, краєзнавці В. Покотило та Д. Калібаба запозичили також і версію щодо пояснення його назви. Акцентуючи увагу на вдалому географічному розташуванні райцентру, вказані науковці все своє життя пропагували версію Юрія Виноградського щодо дипломатично-обмінної та торгово-економічної інтерпретації топоніму Мена, висунуту ним ще в 1957 році [7].

Саме таке пояснення, разом з 1066 роком, увійшло до першої редакції топонімічного словника України, ставши канонічним в ході розкриття топоніму, в етнографічних

статтях на шпальтах менської районної газети «Колгоспна правда» та «Наше слово» [68; 24-28; 42-43; 45-46].

На початку ХХІ ст. пояснення назви Мена було дещо розширене і конкретизоване. «Сама назва «Мена» (з наголосом на другому складі зустрічається «Міна») пов'язана з правовим терміном «мена», з обміном полонених, товарів, торгівлею тощо. Від цього, мабуть, походить і назва колись повноводної, з мінливим руслом річки – судноплавного шляху до Десни і Дніпра», – констатували Д. Калібаба та В. Соляник [29, с. 15].

Отже, вказані етнографи вважали топонім першочерговим, а гідронім другорядним в поясненні назви міста. Така комбінація є підтвердженням їхньої (всупереч гідронімо-топонімічної гіпотези їх земляка і колеги Ю. Виноградського) думки про більш давнє походження **топоніму** (назви населеного пункту) по відношенню до **гідроніму** (назви річки). Але місцеві краєзнавці чомусь забули привести беззаперечні аргументи, які б підтверджували таку точку зору.

Треба думати, що судноплавне використання річки Мени, яка впадає в Десну, а Десни в Дніпро, Дніпра ж в Чорне море, давало менським купцям можливість долучитися до чорноморсько-середземноморської торгівлі. Мабуть, торгівля була провідною галуззю економіки давньої Мени, тому місто, яке виникло з часом, мало стати важливим економічним центром Чернігівського або Новгород-Сіверського князівства. У залежності від політичної кон'юнктури історичних подій з ХІ ст. Мена могла опинитися у складі то одного, то іншого князівств.

Обмін військовополоненими (ймовірно, русичів на хозар, печенігів або половців), якщо він справді носив систематичний характер, указує на прикордонний статус міста, яке до того ж мало бути значним військово-політичним центром Північного Лівобережжя в часи Київської Русі.

Беручи до уваги таку, здавалось, закономірну тенденцію розвитку давньоруського міста Мена (яке Петро Голубовський ототожнював з славнозвісним Хоробором), транзитний характер його місцезнаходження (воно виникло на прямому шляху, що з'єднував Чернігів та Новгород-Сіверський) цей давньоруський град мав би досить часто згадуватися в середньовічних хроніках Київської Русі, в контексті опису доленосних подій феодального періоду Чернігово-Сіверщини. До того ж місцеві краєзнавці вважали, що саме місто дало назву річці і відповідно його назва була давнішою.

То чому ж за багатовіковий період існування місто Мена жодного разу не згадується в скандинавських сагах, арабських мандрівних спогадах та давньоруських літописах? Відповідь очевидна: воно (принаймні в таких героїзованих та гіперболізованих форматах) не виконувало жодну з функцій, яку йому приписують. У цьому зв'язку виникає цілком закономірне запитання: чим і ким була сучасна Мена в протослов'янський та давньоруський періоди? Чи можна відкинути інтерпретацію топоніму, пов'язаного зі здійсненням торгово-обмінних операцій тощо?

Торгово-обмінна (класична) теорія виникнення топоніму Мена

Виходячи з хронологічних параметрів давньоруського походження назви міста, слід зауважити, що слов'янський термін Мѣна є базовим поняттям низки слів. Зокрема похідними від Мѣна є українське слова «міна» та російське «мена», які означають обмін. Від цього слова, згідно зі словником української мови **Бориса Дмитровича Грінченка (1863 – 1910)**, походять такі слова, як: «мінити» (Мѣнять, промѣнивать), «мінитися» (измѣняться, перемѣняться), «мінѣба» (мѣна, размѣнь), «обмінювати», обмѣнивать, обмѣнять [14, с. 19, 431].

Слово «міна» має давнє коріння. Воно походить від однойменної назви грошової одиниці Давньої Греції – **міни**, яке вживалось у значенні міри ваги, що використовувалась в стародавній Греції та Персії. Це слово, з яким слов'яни ототожнювали товарообмін, прийшло в Україну з грецькими колоністами, а можливо, його занесли скіфи, які прийшли в наші краї з Передньої Азії, або греки, колонії яких були в Північному Причорномор'ї. Слід звернути увагу на той факт, що в україномовному

значенні міна (обмін) співзвучна з однойменним грецько-азійським словом в значенні гроші або міра ваги.

В етимологічному словнику російської мови за редакції **Макса Юлійовича Фасмера (1886 – 1962)** *Менять* *менять* *меня́ть* *яю* – недок. к *из-менить*, укр. *міняти*, *мініти*, д.-руськ. *мѣнати*, *мѣнити*, ст.-слав. *мѣнити* μεταβάλλειν (Супр.), болг. *меня* «меняю», сербохорв. *мијенити*, *мијеним*, словен. *meníti*, *menjati*, чеш. *měniti*, польськ. *mieniać*, в.-луж. *měnić*, н.-луж. *měniś*. Від *мена*. Сер. лит. *mainyti*, *mainau* – те ж саме, лат. *mainī* [63, с. 550].

У «Толковом словаре живого великоруського языка» **Володимира Івановича Даля (1801–1872)** зазначається: «**Менять**, менивать что, отдавать и брать одну вещь за другую. Менять деньги, один вид денежных знаков на другой, или крупные на мелочь. Менять ухо на ухо, без придачи, прямо вещь на вещь; это принято от конских барышников. **Менять веру, менять и совесть**. Меняться крестами, брататься. Менювать пск. твер. промышлять менюю, менювою торговлей. Менюваться, перемениться очередями. Менух м. арх. меновщик, а особенно конский барышник «[16].

На перший погляд, дослідники минулих років термін «Мѣна» цілком логічно зв'язали з процесом обміну. Обмін, як відомо, є основою економічних взаємин, який визначає такий вид людської діяльності, як торгівля. Можна припустити, що місто і наш край в далекому минулому грали важливу роль в торгово-економічних взаєминах Київської Русі. За відсутності розгалуженої системи доріг річки виконували функцію природних водних сполучень населених пунктів, а з ними і цілих регіонів. Таку функцію краєзнавці та етнографи приписують і річці Мена. Незрозуміло лише, що було предметом жвавого товарообміну. Адже така назва, закріплена за містом, практично не має аналогів ні на Чернігівщині, ні в Україні.

Літописи, а разом з ними і більш пізні оповідки про місто та регіон не фіксують бодай би яких витворів менських майстрів чи ремісників. Не зберегла історія відомостей і про великі ярмарки, які мали приваблювати купців не тільки місцевих, а й заморських. Не маємо ми даних і про ремісничі школи, купецькі гільдії, нарешті значні прибутки, які мали отримувати якщо не мешканці регіону, то принаймні князі або ж церква.

Слід звернути увагу на опис Мени архієпископом Філаретом, який зазначав: «Город без сомнения дотатарській. Потом была сотеннымъ мѣстечкомъ и сотня менская была многолюдная и слѣдовательно Мена служила средоточіемъ военныхъ, торговыхъ и промышленныхъ движеній» [64, с. 119-120].

Незважаючи на подану характеристику Мени у XVII ст., варто зосередити увагу стосовно точності в ній демографічного, економічного потенціалу міста, його вдалого географічного розташування. Адже церква з давніх-давен, маючи значні землеволодіння, вела облік приходів та пастви, фіскально-економічний зиск з яких дозволяв отримувати чималі прибутки. Іншими словами, церковні, статистичні та історичні відомості, укладені священиками, є одним з найточніших джерел про той чи інший регіон. Проблема в тому, що Гумілевський в описі Мени яскраво характеризує її за нової доби, обмежуючись короткою, неконкретною фразою-довідкою середньовічного етапу її історії. Мабуть, навіть церква не мала більш-менш достовірної інформації про давньоруську минувшину міста.

На жаль, Мена при всій милозвучності своєї назви практично «випадає» з історичних першоджерел. Вона не згадується в літописах і не входить до переліку відомих давньоруських міст [Див. 12, 33, 57].

Можливо, місто було військовим фортом або прикордонною митницею, офшорною зоною, куди стікалися потоки контрабанди. У такому разі Мена мала бути майданчиком для збуту конфіскаату, який давньоруські прикордонні витязі вилучали в контрабандистів. Цей вид діяльності не можна було афішувати, щоб уникнути гніву князя, який мав викорінювати корупцію в князівстві й виводити ринок з «тіні». Може, тому Мена ніби «розчинилася» серед густих поліських лісів?

Саме розташування міста, яке мало бути твердиною для захисту від кочівників, порушувало фортифікаційну логіку розміщення дитинця. Як відомо з археологіч-

них розкопок, цитадель міста, а разом з нею і більша його частина знаходилися на лівому березі річки Мена. Тобто як тогочасна, так і сучасна Мена розташована перед річкою, яка мала слугувати водною перепорою для прискороного вторгнення ворога, який, форсувавши Десну, просувався до Чернігова. А виходить, що річка Мена не прикриває місто з південного-сходу, а відрізає можливий відступ його захисників з північного-заходу. Водночас, якщо уважно поглянути на карту, то одразу впадає у вічі асиметричний воєнно-стратегічний трикутник, вершини кутів якого становили: на одній лінії городища: Феськівське, Менське, Величківське та Киселівське, з іншого боку Макошинське.

Таке розташування вказаних городищ, а можливо, і селищ вказує на їхнє більш давнє дослов'янське походження. Виходячи зі специфіки розташування та масштабів, ці поселення виникли ще в часи перебування тут племен роменської і головним чином юхнівської культури (VII – I ст. до н. е.). Поселення представників цих прадавніх цивілізацій, на думку сучасного українського історика, дослідника юхнівської культури (яка була темою його дисертаційного дослідження. – *прим. О.С.*) кандидата історичних наук, доцента **Дмитра Володимировича Каравайка**, «зазвичай, розташовані на високих мисах з крутими схилами. Додаткові дерев'яно-земляні укріплення робили їх важкодоступними. За топографією та розмірами городища юхнівської культури чітко відрізняються від укріплених поселень більш південних та західних культур.

Сама площа, невелика за розмірами (0.1 – 0.5 га), забудовувалася спорудами житлового та господарського призначення, однак, при цьому приблизно одна третина залишалася вільною і являла собою спільний господарський двір» [30, с. 6].

Мабуть, юхнівські поселення часів раннього заліза були використані племенами сіверян для відновлення воєнно-господарської інфраструктури, яка слугувала їм до моменту вторгнення татарських орд. Беручи до уваги достатню безпечність південного кордону та миролюбивий характер взаємин Чернігівського князівства з кочовиками, не було потреби переносити обжиті форти та створювати додаткову лінію укріплених городищ за річкою Мена. Врешті-решт ці невеличкі, проте достатньо міцні, городища були розраховані на недовготривалу, але всебічну оборону, яку захисники могли тримати до підходу князівської дружини.

Чи проходив повз Мену кордон, який досить часто змінювався між Чернігівським і Новгород-Сіверським князівствами, достеменно невідомо. Вважається, що прикордонний статус мала річка Убідь, яка тече на території Сосницького району.

Не могла бути Мена прикордонним містом на межі Чернігівського князівства та половецького степу, адже відомо, що ця межа простягалася вздовж річки Ворскла, яка тече теренами Сумщини та Полтавщини.

Факт дипломатичних переговорів, які вели князі в ході міжусобиць, інколи фіксують літописи, але град Мена в них не зустрічається. Місто не згадується і в ході чисельних феодальних воєн, які відбувалися на території Північного Лівобережжя.

Обмін полоненими між русичами, печенігами та половцями, можливо, і мав місце в історії непростих взаємин Чернігівського князівства зі Степом. Адже, згідно з науковою концепцією псевдоантагонізму «Русь – Степ» російського географа, тюрколога, доктора історичних наук, засновника пасіонарної теорії етногенезу **Льва Миколайовича Гумільова (1912 – 1992)**: «... чернігівські і сіверські князі навчилися знаходити спільну мову з половцями. З ними (*половцями*. – *О.С.*) князі вміли домовлятися, навіть набагато краще, ніж один з одним» [15, с. 427].

Однак незрозуміло, навіщо кочовикам треба було так далеко заглиблюватися на територію ворожої держави для репатріації своїх бранців? До того ж невідомо, що вигідніше – обміняти полоненого, отримати викуп, чи продати його на одному зі східних ринків рабів. Доля полонених русичів, так само як і торкомовних кочівників, могла бути різною і подекуди непередбачуваною. Як зазначає відомий радянський та російський хозаролог, тюрколог, професор **Світлана Олександрівна Плетньова (1926 – 2008)**: «Рядових воїнів ніхто не рахував. ...винищення половців було тотальним: воїнів жорстоко вбивали, а сім'ї взяті в полон відправляли на Русь, де вони вливались до складу князівських боярських слуг, а інколи і дружинників» [41, с. 65-66].

У той же час, на думку С. Плетнєвої, «навіть полонені, ставали всередині аїлів (кланів, сімей. – *Прим О.С.*) звичайними бідняками і, якщо поталанить, могли стати заможними людьми, перетворившись у впливових осіб в новому для них співтоваристві» [40, с. 31].

У контексті розгляду даного питання цікавим, на наш погляд, є сусідство Мени з селом Жовтневим, яке раніше називалося Баба, з наголосом на першому складі, де, судячи з культурно-ономастичних ознак, могла існувати своєрідна половецька резервація...

«Наші предки дружили з половецькими ханами, одружувалися на «вродливих половецьких дівчатах», приймали охрещених половців в своє середовище, а нащадки останніх, стали запорозькими і слобідськими козаками, змінивши традиційний суфікс слов'янської приналежності «ов» (Іванов) на тюркський «енко» (Іваненко)», – підкреслював Л. Гумільов [15, с. 428].

У будь-якому випадку система русько-половецьких взаємин у процесі захоплення та репатріації полонених достатньо складна і розмаїта. При її розгляді варто врахувати не тільки воєнний та економічний, а й суспільно-стратифікаційний та геополітичний чинники. Однак її висвітлення – це тема окремої статті.

Відомо, що для випасу коней тюркомовні народи приваблювало Ліводесення, де справді були і є унікальні лісостепові пасовиська. Конфліктувати ж з Чернігово-Сіверськими князями напередодні та під час весняно-літнього випасу (відгодовування) коней в річкових заплавах Ліводесення та так званого Сосницького степка печеніги та половці не прагнули. Річка Десна була своєрідним водним кордоном, за який кочівники майже не заходили. До того ж Праводесення – завжди було регіоном осілих землеробів, які намагалися з максимальною користю для свого господарства використати родючі чорноземні ґрунти [11].

Не варто забувати, що лівий берег Десни знаходився під захистом тюркомовних козівів чернігівських, вірних князівських кочових союзників (федератів), які мешкали в цій зоні, не даючи можливості ворогу перерізати цю важливу стратегічну водну артерію одного з найбільших князівств Київської Русі.

То виходить ототожнювати Мена з обміном не варто? Так само, як топонімічні назви: м. Ізюм (населений пункт, де мали бути виноградні плантації), м. Суми (місто песимістів), м. Фастів (край хвалькуватих людей) мають зовсім інше пояснення.

Яку ж топонімічну інтерпретацію було закодовано в назві міста Мена нашими далекими пращурами, які традиційно називали річки, озера, долини, урочища та міста відповідно до властивостей даної території?

Поселенці, які за сивої давнини прийшли сюди, мали застати цілком сформований природний ландшафт, змінити який вони не могли. Щоб мати можливість орієнтуватися на місцевості (географії в той час у них не було), наші пращури мали якось назвати ті чи інші природно-географічні компоненти, розташовані на їхній території. Тому назви **гідронімів** (назв водних об'єктів: річок, джерел, водоспадів, потоків, струмків тощо), **оронімів** – об'єктів рельєфу (гір, хребтів, горбів, долин, плато, низовин, гірських ущелин та ін.) вважаються більш давніми за **ойконіми** (назв населених пунктів – міст, селищ, сіл тощо). Іншими словами: те, що створила природа, виникло раніше, ніж те, що створила або назвала людина.

У кінці минулого століття М. Янко в новому виданні топонімічного словника України стверджував, що назва Мена пов'язана з гідронімом, який у свою чергу «походить від індоєвропейського *mei-n/ min/meare* «йти, текти» [69, с. 226].

Тобто річка, яка тече і впадає в більшу річку. Себто р. Мена впадає в Десну. Цілком слушна версія як для фіксації географічного об'єкта (річки), що тече з півночі на південний-захід. Утім, можна заперечити М. Янко: адже всі річки течуть. Вода стоїть лише в озері та болоті. А річка Мена – одна, хоча є ще річка Мена (в формі деминутиву Менка. – *О.С.*), на якій був розташований стародавній Мінськ. До речі, на думку радянського та російського географа і топоніміста, професора **Євгена Михайловича Поспєлова (1923 – 2007)**, «...гідронім **Мена** можна пояснити шляхом перекладу з

індоєвропейського *men* – «малий» відповідно давньоруське **мънии**, праслов'янське **мънjes** – «менший» [48, с. 270].

На наш погляд, більш слушним є інша інтерпретація гідроніму, який вплинув на топонім, а саме – природне багатство річки або те, що вона могла дати людям. Головним природним багатством річок та водойм є риба. Риба з давніх-давен була важливим продуктом споживання. Рибальство ж є одним з найдавніших занять людини.

Як відомо, прісноводним представником родини миневих (Lotidae) є **минь річковий**, російською – **минь** або **налим**. У словнику Б. Грінченка читаємо: «**Мень, -ня**, ч. Риба налимъ, *Gadus lota*» [14, с. 417].

Цей вид риби був досить поширений в річках України в давні часи, але зараз, на жаль, занесений до Червоної книги. Співзвучність назв «**минь**», «**мина**», «**міна**», «**меня**», «**мена**», пов'язана з промислом миня річкового, якого могли виловлювати, розводили та продавати прадавні мешканці Мени, цілком очевидна. До речі, термін «**міна**» в перекладі з санскриту означає «**риба**».

ДОВІДКА

МИНЬ – прісноводна риба, вид роду минь (*Lota*) з родини миневих (Lotidae). Раніше миня відносили до родини тріскових (*Gadidae*). Прісноводна риба, поширена в річках Європи, Сибіру, Північної Америки. В окремих водоймах звичайний, в інших трапляється поодинокі, у ряді водойм уже зник. Зустрічається в солонуватих прибережних ділянках морів [35].

Не менш популярною промисловою рибою могла бути і **марена звичайна**, яка також зараз занесена до Червоної книги. За відсутності нечітко вимовленого або нерозчутого «ар» в слові **марена** остання могла з часом перетворитися на «**мена**».

ДОВІДКА

МАРЕНА – також Вусач, Барбус (*Barbus*) – рід риб родини корошових. Рід включає близько 350 видів. У водоймах України зустрічається марена дніпровська (*Barbus borysthenicus* Dybowski) та марена звичайна [34].

Рибою наш край був багатий завжди. У «Топографічному описі Сосницького повіту Малоросійської губернії 1798 – 1800 рр.» читаємо: «Въ рѣкахъ и рѣчкахъ имѣтя рыба: щуки, лины, язи, караси, сомы, окуни, судаки, бѣлизна, лящи, ерши, корошы, плотва, вѣюны и раки» [38, с. 99].

Як бачимо, миня чи марени серед них немає. Очевидно, ці види риби були виловлені рибалками задовго до XVIII ст., а може, вони мігрували у Дніпро, залишивши по собі лиш назву річки та міста, де вони колись плавали? З часом могла відбутись і природна мутація цього рідкісного в наш час виду риб. Не можна виключати і факт помилкового чи асоціативного перейменування марени різними народами, які мешкали тут.

Не можна обійти увагою і зв'язок гідроніму з тотемом. Важливою складовою найдавніших вірувань наших предків був тотемізм – духовна єдність та спорідненість людини і тварини. У такому поєднанні тварини виконували священну функцію, адже від них залежала людська доля. Стародавні поселення, жителі яких обожнювали рибу, вважаючи її божественною істотою або праматір'ю роду чи племені, навіть у наш час зустрічаються в деяких країнах Африки та Латинської Америки. Не винятком є і Європейський континент. Такі назви населених пунктів, як Балаклава, В'юнище, Короп, Рибінськ тощо, говорять самі за себе.

Утім, у словнику відомого російського мовознавця, доктора філологічних наук, професора **Сергія Івановича Ожегова (1900 – 1964)** приведено ще одну інтерпретацію слова марена. **МАРЕНА** – *ж. Трав'яниста рослина, з коріння якої видобувається червона фарба* [37, с. 291].

Ще в глибоку давнину ремісники у стародавніх греків, римлян, єгиптян і персів високо цінували корінь **марени фарбувальної** (*Rubia tinctorum* L.). З нього отримували стійку червону фарбу. У давнину марена була, мабуть, єдиною рослиною, яку використовували для фарбування вовняних, шовкових і бавовняних тканин. Корінь марени був добре відомий і в нові часи.

Лікарські властивості цієї рослини також відомі з давніх часів. Авіцена рекомендував готувати з її коренів напій в підсолодженій медом воді при лікуванні сидничного нерва, паралічу та втрати чутливості тканин. З плодів марени готували також питво з оцтом і медом при збільшенні селезінки. «Вона очищає печінку і селезінку і відкриває закупорки в них», – писав Авіцена [49].

Червоний колір посідав особливе місце в стародавніх ритуалізованих діях наших предків. Достатньо згадати племена ямної археологічної культури, часів ранньої бронзи і доби енеоліту (3000(2500) – 2000 до н. е.), представники якої посипали своїх небіжчиків червоною охрою. Вважається, що цей анахронізм успадкували східні слов'яни, нащадки яких використовували червону глину як буфер призьби, що оберігала обійстя від проникнення потойбічних істот. Якщо ямники, що мешкали в степовій зоні України, видобували охру з мінералу, то жителі лісових зон могли отримувати червоний барвник з рослин, які займали значні площі в регіонах, де вони жили.

Червоний одяг й інші текстильні вироби (як символ достатку, цноти, суспільного статусу тощо) могли користуватися попитом, який наші хазяйновиті пращури використовували з метою отримання економічного зиску, що визначав характер торгово-економічних взаємин на початковому етапі архаїчного періоду історії.

Назви населених пунктів, пов'язаних з флорою чи фауною, непоодинокі. Це стосується назв багатьох міст і навіть окремих країн. «Рослинного» походження назви міст Дубно Рівненської області, Ясиня й Виноградів Закарпатської, Липовець і Соснівка Вінницької, Ясинувата Донецької областей. Назва міста Бахчисарай тюркського походження. Вона означає «палац садів». Відомо, що о. Родос означає «острів троянд», «островом квітів» є о. Флорес в Індонезії. Іспанія в перекладі з карфагенської означає «країна кролів», Італія – «країна телят», Швейцарія – «країна скотарів». Малі в перекладі з місцевої мови малінків означає «країна крокодилів», республіка Камерун узяла свою назву від однойменної річки, що означає «річка крабів». Назва республіки Сомалі, на думку деяких учених, походить від слів «сао сомао», що означає «йди подої корову», – зазначав український географ Г. Скарлато [52, с. 322, 323, 328, 330-331].

Термін «**міна**» в осучасненій інтерпретації має й інше значення. Як зазначено у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови»: «**Міна** – підземний хід, підземна галерея, або ніша в копальні, в льоху, а також інші ходи в чому-небудь» [2, с. 676].

Можливо, городище, яке знаходилося на теренах сучасної Мени, мало розгалужені галереї підземних ходів, які забезпечували його захисникам безпечний відхід з обложеного міста. Підземні копальні (які справді існують. – **О.С.**), могли виконувати господарську функцію – скажімо, були погребами, печерами, в яких зберігався провіант. Прориті в давні часи підземелля могли являти собою дренажну систему тощо.

Поняття «міна» в значенні підземний хід, копальня вказує на фортифікаційну або господарську інтерпретацію зазначеного топоніму, який також міг вплинути на визначення назви міста.

Підсумовуючи розгляд торгово-обмінної версії щодо пояснення назви **Мена**, слід підкреслити, що назва міста скоріше за всього пов'язана не з інтенсивним обміном товарів чи полонених (цей факт документально не підтверджений), а з вирощуванням і збутом ймовірно марени красильної, виловом та продажем риби, миня річкового або ж марени, які у великих кількостях водилися в річці Мені, від однойменної назви яких і походить назва міста.

Ось чому Мена, яка була невеличким містом-фортецею, що було типовим для

давньоруських часів, не фігурує в давньоруських літописах як значний торгово-обмінний центр Київської Русі. Вона була звичайним населеним пунктом, мешканці якого з давніх-давен були майстерними рибалками, фарбувальниками або знахарями, які скоріше за всього спеціалізувалися на вирощуванні марени красильної або вилові риби, які і були джерелом прибутку, основою економічного буття міста та його жителів в стародавні часи.

Таким чином, гідронімичне рослинно-зооморфне ім'я цілком могло вплинути і на назву поселення, яке з часом стало одним з городищ Чернігівського князівства.

Теорія етногенезу (етно-соціальна)

Поряд з економічними факторами, які впливали і впливають на розвиток краю, варто дослідити і етнічні чинники, які також грали далеко не останню роль в процесі формування суспільно-економічної інфраструктури сучасної Менщини.

Беручи до уваги особливості рельєфу, характеристику ґрунтів, наявність водних ресурсів, лісів, луків тощо, Праводесення було привабливим регіоном, який зазнав колонізації ще за епохи неоліту. Ці явища посилювалися за часів раннього та середнього залізного віку і пов'язані з процесом колонізації басейнів Десни, Сейму та Сули. Одним з таких напівлегендарних етносів-колоністів були **меланхлени**. Вони згадані знаменитим давньогрецьким істориком **Геродотом Галікарнаським (бл. 484 – бл. 425 р. до н.е.)** у IV книзі своєї знаменитої «Історії». Меланхлени (чорноризці) постають як вельми цікавий і в той же час загадковий етнос, розташування якого і в наш час є дискусійним.

У Геродотовому описі Скіфії, меланхлени описані як нескіфське плем'я, яке ж, однак, веде скіфський спосіб життя. Вони зодягнуті в чорне вбрання, а тому меланхлен, від грецьк. *μελανος* «меланос» – чорний, означає чорний одяг, одягнений в смоляні, чорні шати».

Відомо, що після вторгнення армії перського царя **Дарія I Гістаспа (522 – 486 р. до н.е.)** в 514 р. до н. е. скіфи зібралися на загальну раду, на якій були присутні представників усіх племен, які входили до скіфської воєнно-політичної конфедерації. Не вважаючи персів своїми прямими ворогами, андрофаги, неври та меланхлени заявили про свій нейтралітет.

«Меланхлени ж, андрофаги і неври не насмілились чинити спротив персам та скіфам. Забувши про свої загрози, вони, перелякавшись, тікали все далі на північ в пустелю», – пише Геродот [10].

Разом з меланхленами, за Геродотом, на Північ подалися і скіфські жінки разом з дітьми, літніми членами родин та худобою. До них долучилися також і греки, колонії яких знаходилися в Північному Причорномор'ї. Така вимушена міграція змусила еллінів, скіфські сім'ї та меланхленів мігрувати з степової зони Скіфії, яка от-от мала стати плацдармом масштабної війни. Уникаючи бою, йдучи з лінії атаки, меланхлени переселились у більш безпечне місце, плануючи відсидітись, пере чекавши небезпеку. Куди саме подалися меланхлени, достеменно невідомо. Якщо припустити, що вся лісостепова та степова зона Східної Європи у зв'язку з походом Дарія ставали небезпечними, отож меланхлени могли знайти прихисток на теренах східного Полісся. Перське військо, згідно з основним маршрутом, мало пройти причорноморськими та приазовськими землями і через Кавказ повернутися до Ірану. Отже, на тлі такої небезпеки прагнення меланхленів опинитися на периферії або за межами так званого великого скіфського чотирикутника цілком зрозуміле.

Вважається, що така сепаратистсько-миролюбна позиція меланхленів змусила їх осісти на теренах сучасної Чернігівської, Сумської, Курської та Воронежської областей. Вказані області є традиційними загальними межами ареалу цього напівскіфського етносу.

Версія відомого радянського хозаролога, професора **Михайла Іларіоновича Артамонова (1898 – 1972)** щодо них така: «На північ від скіфів жили меланхлени і андрофаги (чорноризці і людоді), представлені в археології балтськими культурами

Подесення і басейну Прип'яті з прилеглою частиною Подніпров'я. В давні часи вони називались будинами. Їх сучасними нащадками є литовці й латиші» [1].

Така версія має рацію, зважаючи на археологічні дослідження, та й той факт, що назва Десна (давньоруське **дѣсны** – правий. – **Прим О.С.**) вказує, що ця річка має бути правою притокою Дніпра. Насправді ж Десна – ліва притока Дніпра. Така плутанина пояснюється тим, що назву річці дали переселенці з півдня, для яких вона була правою притокою Борисфена-Славутича. Такими переселенцями, за версією відомого російського історика та філолога **Олексія Олександровича Шахматова (1864 – 1920)**, були анти. Однак ними цілком могли бути і меланхлени, які й дали назву великій водній перепоні, яка зустрілася на їхньому шляху. Водночас «правою», відносно русла Дніпра, Десна могла бути названа і представниками одного з балтських племен, які прийшли сюди з Західної Європи.

Згідно з авторитетною гіпотезою академіка **Бориса Олександровича Рибакова (1908 – 2001)**, «...шукати меланхленів, треба так: від лінії р. Сейм далі на схід в басейн Дону і його лівих приток – Воронежа, Вітюга і Ворони» [50, с. 118].

Важлива заувага і російського історика – **Василя Микитовича Татищева (1686 – 1750)**: «Меланхлени – народ скіфський, тому що носили чорний одяг греками так названі, що значить чорні. В нашій історії бачимо народ на ймення чорні клобуки, думаю, від тих меланхленів залишки» [57].

Чи існує етнічний взаємозв'язок між меланхленами і чорними клобуками – кошовими союзниками київських князів, які мешкали в межах Поросся на Київщині, – сказати важко. На які джерела спирався Василь Татищев, висуваючи таку етно-асиміляційну версію, невідомо. Принаймні чорні клобуки ототожнюються з тюркомовними каракалпаками, переселеними сюди насильницьким шляхом в давньоруський період.

Більшість учених ототожнює меланхленів з балтськими племенами юхнівської археологічної культури або ж кімерійцями. Деякі науковці вважають геродотових чорноризців предтечами чи то нащадками юхнівців. Всупереч зазначеним версіям, низка дослідників вказує на балтське чи то балто-слов'янське походження племен юхнівської культури.

«Існуючі спроби співвідносити юхнівську культуру з меланхленами або будинами є доволі суперечливі й не мають достатніх доказів», – підкреслює доцент В. Каравайко [30, с. 12].

Ототожнюючи юхнівців з балтами і, акцентуючи увагу на можливому взаємовпливі представників різних цивілізацій одна на одну, Д. Каравайко наголошує: «Юхнівська культура, що належить до кола лісових культур, не є ізольованим явищем. Її носії були північними сусідами скіфських племен Посулля та скіфоїдної культури Лівобережного Лісостепу й, без сумніву, контактували з ними, що не могло не спричинити різноманітних взаємовпливів [30, с. 1].

Такий науковий синкретизм вказує на складність та неоднозначність проблеми локалізації меланхленів, яка, незалежно від кількості наукових публікацій, залишається відкритою.

На думку вчених, такі топоніми, що пов'язані з кольором, як Вороніж, Ворожба, Чернігів, Смоленськ (смола, смоляний – чорний. – **О.С.**), гідроніми Ворона, Ворскла (префікс «вор» – вороний, ворона – себто чорний. – **О.С.**), зважаючи на колір одягу меланхленів, пов'язані з перебуванням останніх в межах цих регіонів. Та й назва Мена, яка цілком може бути видозміненою похідною від етноніму, пов'язаного з чорним кольором: **меланхлен** – **мелан** – **менан** – **мена**, також може мати етнічне пояснення. Водночас не варто гіперболізувати, звеличуючи місто Мена до розмірів легендарної, неіснуючої столиці меланхленів, яка в стародавні часи знаходилася в цих краях.

Отже, беручи до уваги вплив етносу меланхленів на формування окремих топонімів нашого краю, назва Мена цілком могла бути пов'язана з перебуванням або ж пересуванням зазначеного племені територією сучасної Менщини. Розглядаючи етнічну версію походження топоніму Мена, слід зазначити, що територія сучасної Менщини зазнавала асиміляційних впливів ще в античні часи. Найбільш виразно ці процеси окреслилися за часів раннього залізного віку і пов'язані з колонізацією

півночі Чернігівщини представниками юхнівської археологічної культури. Залишки поселень представників юхнівської культури є на території Менського району. Назва **Мена** як похідна та видозмінена від «мелан», в значенні чорний, могла вказувати на зовнішні антропологічні риси мешканців даної території, скажімо, темний колір волосся, засмаглисть шкіри або брудні руки, які постійно зайняті землеробством. Нарешті колір міг вказувати на забарвлення ґрунтів – чорноземів, яким багаті ті зони, де мешкали представники юхнівської культури та в яких учені розміщують меланхленів.

На користь скотарсько-землеробської (на відміну від торгово-обмінної) інтерпретації пояснення топоніму Мена вказує факт важливості землеробства – обробки чорноземних ґрунтів представниками юхнівської культури. «Основою економіки юхнівського населення було сільське господарство, базову частину якого складало скотарство. Розводили переважно велику рогату худобу та коней, а пізніше й свиней. Землеробство на початковому етапі розвитку культури (кінець VII – V ст. до н. е.) знаходилося на другому місці. Однак, з початком використання більш прогресивної техніки обробки землі із застосуванням рала, його роль в житті населення збільшилася. Допоміжну, проте вагомую роль, відігравали полювання та рибальство. Останнє, зокрема, було чи не найрозвиненішим промислом у порівнянні з іншими культурами раннього залізного віку», – наголошує Д. Каравайко [30, с. 12].

Якщо юхнівці були балтами чи балта-слов'янами, то назва Мена може мати литовське походження. Адже на топоніміку, що має балтсько-литовське коріння, багата земля Чернігівська.

Згідно з цією науковою концепцією, український мовознавець, педагог, перекладач, доктор філологічних наук, професор **Костянтин Михайлович Тищенко (н. 1941 р.)** наголошує: «Річки – притоки Десни – часом були й зовсім маленькі: р. Мена (і м. Мена. – *Прим. К.Т.*), лит. <men~kas «дрібний», «слабкий» [59].

Що могло змусити балтів дати таку назву річці? Менший розмір по відношенню до сусідки Десни чи її другорядне, неперіоритетне значення? А може, гідронім варто інтерпретувати, як «маленька річка, яка тече або впадає в більшу»? В будь-якому разі цей факт спростовує версію щодо важливого торгового значення річки Мена. Справді, попри популяризацію місцевими краєзнавцями її судноплавних, а відповідно і торгових можливостей, незрозуміло, як навіть торгове слов'янське судно (беручи до уваги тоннажність, ширину та розмах весел), могло, йдучи фарватером річки, розминутись із іншим кораблем такого ж масштабу? Якщо це було можливим, то фарватер, а відповідно і сама річка була досить широкою. У такому разі трактування її невеликого розміру є алогічним.

А може, торгові каравани пливли по річці Мена в один бік? То як же тоді вони поверталися додому – суходолом? Відповідь очевидна: або торгові кораблі запливали в річку Мена з Десни, або ж ширина річки в давні часи дозволяла вести не односторонній торговий рух, але це твердження суперечить інтерпретації гідроніму, запропонованого професором К. Тищенко.

За такої схеми більш раціонально було б влаштувати торгово-обмінний пункт у гирлі р. Мена, поблизу сучасного села Максаки, куди б приїжджали і припливали жителі краю з метою продажу або придбання того чи іншого товару. Мабуть, все ж таки давня річка Мена і місто, яке виникло на ній згодом, спеціалізувалися на рибальстві, а не на торгівлі. Тому для торгівлі рибою не потрібні були великі судна. А може, річкою наші предки сплавливали ліс з північних районів краю, який тік разом з водами річки Мена? Втім, ясність у цю суперечку можуть внести лише археологи.

Фахівець з кельтських мов та порівняльно-історичного мовознавства, автор «Індоевропейського етимологічного словника» (Indogermanisches etymologisches Wörterbuch) **Юліус Покорні (1887 – 1970)** вважав, що термін **Main** у перекладі з латинської взагалі означає «болото» [36, с. 268].

І хоча Ю. Покорні розглядав це слово в контексті аналізу назв населених пунктів та річок Німеччини та Польщі, воно цілком придатне для пояснення географічних об'єктів на теренах України, зокрема Чернігівщини, яка була ореолом розповсюдження балтських племен. Принаймні така інтерпретація дозволяє уявити собі особливості рельєфу в прадавні часи.

На балтське походження гідроніму вказували радянські академіки **Володимир Миколайович Топоров (1928 – 2005)** та **Олег Миколайович Трубачов (1930 – 2002)**. «Якщо казати про окраїнні території розповсюдження гідронімії балтійського типу, то перш за все варто звернути увагу на нижню течію Десни від місця впадіння в неї р. Сейм до самого гирла включно. Для цього району в якості балтійського гідроніму зазначалися лиш назви Верепето / Верепета. Однак їх тут значно більше, хоча не усі приклади є переконливими: Мордоси (в самому гирлі Десни), Лабич, Рясна, Даворка, Жеведь / Жоведь, Жевень, Жавинка, Вербча, Силенка, Ректа, Титва, Салова, Шарайка, **Мена**, Вага, Сперша, Шморгівка, Кокес» [60, с. 232].

До речі, важлива їхня заувага про інший населений пункт: «Дягова – права притока р. Мена ймовірно походить з балтської мови. Дягова, так само, як і Деговка (права притока р. Вип, правої притоки Дніпра), в перекладі з середньолитовської *Deгуva*, стародавньо-прусської *Degawiten*, що означає річка» [60, с. 183, 186].

Вивчаючи походження гідронімів, співзвучних з назвою Мена, які також мають закінчення -на, зазначені вчені вказують на його слов'янське і водночас балтсько-прусське походження.

Гідронім Меца – ліва притока р. Свань, правої притоки Сейму, а також р. Березна – права притока р. Доч, лівої притоки Десни, на їхню думку, слов'янського походження [60, с. 110, 111].

«Мяна – права притока р. Черниці, правої притоки р. Плиси, правої притоки р. Березини. Середній рід давньопрусської *Meneyn Mene*», – підкреслюють В. Топоров та О. Трубачов [60, с. 197].

Згідно з їхньою науковою концепцією, проникнення балтських племен на терени Верхнього Подніпров'я відбулося раніше за слов'янську колонізацію. Слов'яни, прийшовши на цю територію, почали поступово витіснити балтів. Останні або відступили на північ, або північний захід, або асимілювались, залишивши по собі велику кількість гідронімів. Слов'янські племена з остаточно нез'ясованих причин, створюючи свої, залишили старі назви річок та інших географічних об'єктів. Мабуть, це було більш зручно для автохтонного населення, яке мешкало на цих територіях. Така половинна географічна самоідентифікація дозволяє вченим визначити приблизний ореол розповсюдження балтських, а з ними і слов'янських народів в даному регіоні, підкреслюючи добросусідський характер взаємин між балтами та слов'янами.

«Треба особливо підкреслити думку, висловлену побіжно раніше, про те, що балтійське населення Верхнього Подніпров'я в переважній кількості не відступило на північний захід в умовах розповсюдження слов'ян на цій території і було поступово асимільовано останніми. Мабуть, тільки за такої версії стане зрозумілим як збереження такої великої кількості назв балтійського походження, так і їх слов'янізований фонетичний образ, що вводив в оману вчених, які підходили до виявлення балтійських слідів з міркою традиційних фонетичних балто-слов'янських відповідників, отриманих головним чином на матеріалі традиційно спорідненої лексики», – писали вищевказані вчені [60, с. 236].

Аналізуючи балтські та слов'янські гідроніми Верхнього Подніпров'я, згадані вчені звертають також увагу на наявність назв річок волзько-фінського походження. Вони ведуть мову про клиноподібне проникнення фінських племен на терени Верхнього Подніпров'я з Півночі.

«Ми вважаємо можливим інтерпретувати волзько-фінськими такі гідроніми Дніпровського басейну: Воргол, вар., Варгов, Воробжа, Ворскла, Кирявка; з меншою достовірністю можна вважати наявність ще деяких назв волзько-фінського походження в цьому ж районі», – наголошують В. Топоров та О. Трубачов [60, с. 242].

З якої причини волзько-фінські племена опинились в регіоні, який нас цікавить, невідомо. Ця проблема слабо вивчена і є однією з «білих плям» історії Чернігово-Сіверщини. Вочевидь, балти на якомусь етапі перебування на теренах нашого краю зустрілися з волзько-фінськими племенами, які або проходили повз них, або ж намагалися їх підкорити. Ось чому городища вздовж річки Мена розміщені так дивно.

Під прикриттям ріки балти захищалися не від південного, а від північного сусіда, наміри якого могли бути як дружні, так і ворожі.

«Нааявність західнофінського елемента в безпосередній близькості з балтійським або навіть на тих же територіях дозволяє розглянути саме Верхнє Подніпров'я як арену західнофінсько-балтійських контактів», – вважають В. Топоров та О. Трубочов [60, с. 243].

Однак учені схиляються до думки про досить мирну асиміляцію та духовну інтеграцію, або співпрацю балтів, фінів та слов'ян. Згідно з авторитетною точкою зору вказаних вчених: «Навіть при попередньому аналізі можна виявити низку типологічно схожих явищ, розповсюджених в верхів'ях Дніпра, в басейні Західної Двіни і в суміжних районах, які дають підстави говорити про риси, властиві певному мовному союзу, компонентами якого стали мови східних балтів, фінів і північно-західної частини східних слов'ян [60, с. 250]

Чи існував балто-фіно-слов'янський племінний союз або балто-фінська конфедерація, ми з упевненістю сказати не можемо. Якщо взаємини балтів і фінів були мирними, то це означає, що перші, з появою останніх, пішли на територіальні поступки або ж дозволили на своїх землях створити тимчасовий волзько-фінський анклав, або це був воєнно-політичний протекторат. Зокрема, гідронім Мецна, л. п. Свапи, л. п. Сейма, ср. М. Мецна, л. п. Мецни, суди ж Мецна, л. п. Оки. Пояснюють від *Мѣтъсна*/ Мъдъсна, ср. Медесна, річка в Вітебській, губ. від Мецна походить назва міста Мценськ. Стародавню форму цих гідронімів пов'язують з с фін. *määhnä*, *mähinä* «риб'яча ікра» [60, с. 225].

Отже, «риб'ячі» та «річкові» гідроніми можуть мати як балтське, так і фінське походження, для яких риба була основним продуктом харчування та товарообміну. Мовно-фонетична співзвучність, збереження старої назви річок та поселень, їхня часткова або повна видозміна – все це ускладнює однозначність трактування географічних назв, які могли залишити по собі балти, фіни чи слов'яни. У цьому контексті цікаво прослідкувати видозміну назви прісноводної риби сом, проаналізовану академіками В. Трубочовим та О. Топоровим. «Слов'янське *somъ* (єдине з слів, розглянутих тут, яке має балтські відповідники: лит. *samas*, лтв. *sams* «сом») не має достовірно близьких форм в інших індоєвропейських мовах. Близькі до них литовська та латиська форми, також ізольовані відносно іншої балтійської лексики. Джерелом слов'янських та балтійських слів могли б вважатись фін. *sampi* «осетр», мар. *samba* «налим» і споріднені до них. Можливо, слов., *somъ* було запозичене з тієї групи фінно-угорських діалектів, де відповідне слово означало наліма. Перенос значення «налим» > «сом» могло відбутися вдруге. Пояснюване етимологічне значення слов. *тъпъ* «налим» – «маленький» виявляє відому еліптичність і продовжує, ймовірно, двочленне *тъпъ somъ* «маленький сом». Поштово до такого перерозподілу назв повинна була дати зміна висхідного значення «налим» «сом» у слов. *somъ* [60, с. 247].

Термін *минь*, в значенні налим, розглянутий автором статті вище, як надбання слов'янських мов, за такого пояснення дозволяє нарешті з'єднати воедино етно-гідронімичний колаж, який проявив себе на теренах Чернігово-Сіверщини, зокрема в межах сучасного райцентру Мена. Отже, для юхнівців (стародавніх балтів) річка здавалась маленькою. Для фінів поняття *тъпъ somъ* було двома частинами єдиного цілого. Гідронім вони ототожнювали з річкою, багатою на маленьких сомів – налимів, схожих на сомів річкових. А слов'яни пов'язували назву річки з минем (налимом), а можливо, маленьким налимом.

У той же час не можна ігнорувати і греко-скіфську та меланхленську етимологію походження назви Мена, беручи до уваги імовірний ареал розселення цих етнічних груп, які в топонімичний спосіб могли залишити власний історичний слід на теренах Чернігівщини.

У будь-якому випадку скіфо-меланхленська та балто-фінська інтерпретації вищезазначеного топоніму вказують на більш давнє протослов'янське походження, частково піддаючи сумніву класичну давньоруську торгово-обмінну версію щодо виникнення назви міста Мена.

Культово-релігійна (сакральна) теорія інтерпретації топоніму Мена

На фоні торгово-обмінної та етнічної теорії інтерпретації топоніму Мена слід розглянути не менш суттєву, а можливо, і більш пріоритетну версію, яка базується на релігійних віруваннях пращурів, пов'язаних з якимось давнім сакральним культом.

З давніх-давен релігія посідала чи не найголовніше місце в житті наших предків. Живучи в світі природи, не розуміючи сутності явищ, які відбувалися навколо неї, первісна людина намагалася пристосуватись до складних і непередбачуваних умов існування. Безмежний світ здавався їй виміром, в якому існували різноманітні істоти, напівбожества та боги, від яких залежала доля її самої та всього племені, яке мешкало на певній території. Географічні та астрономічні об'єкти персоніфікувалися нею як вищі істоти, від яких залежить не тільки добробут, а її особиста доля, її рідних та близьких. Особливе місце серед архаїчних язичницьких ритуалів у житті наших пращурів займав культ Місяця, який традиційно асоціювався з нічним сонцем.

Значення Місяця для жителів планети вкрай важливе. Учені довели, що Місяць впливає на психіку людини (лунатизм) і тварин, рослинність, урожайність, припливи і відпливи, погоду тощо. Про таку роль цього небесного світила люди здогадувалися ще з давніх-давен. Зокрема, вони спочатку пов'язували з ним місяці, як проміжки часу, на які поділяється рік. Недарма в українській мові назви Місяць – природний супутник Землі і місяць як відтинок часу, співзвучні. Місячний календар, який створила людина, дозволяв їй орієнтуватись у часі і просторі.

ДОВІДКА

Місячний календар виник VI тис. р. тому в кочових народів, які займалися скотарством. Відлік часу вівся відповідно до чергування фаз місяця. В ньому доба узгоджується з однойменним небесним світилом. Місячний календар не враховував зміну пори року. Початок року – «блукаючий». Зберігся в мусульманських країнах. 1 рік = 354 доби = 12 місячних місяці по 29/30 дб.

Раз на рік народження нового місяця у мусульман є початком священного місяця Рамадан. Християнська релігійна традиція вираховує дату Великодня, прив'язуючи її до першого весняного повного місяця. Назва понеділка англійською Monday означає «місячний день» або «день Місяця».

Місяць зображений на багатьох гербах та прапорах низки країн: Лаосу, Монголії, Палау, Лівії, Туркменістану, Туреччини, Тунісу, Алжиру, Мавританії, Азербайджану, Узбекистану, Пакистану, Турецької республіки, Північного Кіпру. Напівмісяць зображений також на прапорах Непала і Сингапура. Зважаючи на всі ці факти, образ Місяця не міг не залишити свій вагомий відбиток у духовній культурі різних народів світу.

Архаїчні місячні культури були притаманні деяким цивілізаціям Стародавнього Сходу. Зокрема **Мен** – фрігійське божество Місяця, яке в стародавні часи шанували повселюдно в Малій Азії [2, с. 659].

Давньогрецька міфологічна традиція ототожнює нічне сонце з Селеною (грец. Σελήνη – сяйво, блиск; Мене), яка вважалась богинею Місяця. Селена відома також під ім'ям **Мена**. Античні поети називали Селену «блискучим оком ночі», зображаючи у вигляді привабливої жінки, яка тримає у руках смолоскип і веде за собою зірки. Селену вшановували жертвами у дні повного місяця; їй було присвячене весняне рівнодення, коли богиня після тривалої мандрівки, умившись в Океані, надягала осяйні шати й запрягала до своєї колісниці блискучих коней.

Не варто забувати і легендарну скіфську богиню Місяця – **Маспалу**, поклоніння якій могло залишити видозмінений топонімічний слід на території сучасної України та її Північного Лівобережжя.

Шанували місяць і українці. «В одних випадках від репрезентує «Боже око», через яке Всевишній оглядає землю, аби знати, що роблять люди вночі, в інших – просверд-

лена дірка, крізь яку просочується сонячне світло із сьомого неба, або закинутий у небо шмат розпеченого каменя. Нерідко, залежно від його фази, місяць асоціюється з нічним споглядачем, а почасти й покровителем закоханих. Кожна фаза (квартира) робить великий вплив на людей, тваринний і рослинний світ. Місяць вважається найкращим прогностиком погоди. У повсякденному побуті місяць відігравав значно більшу роль, ніж сонце», – писав український етнограф В. Скуратівський [53, с. 216-217, 218, 220].

Навіть українську національну страву – вареники традиційно ототожнюють з Місяцем, які схожі на нього, використовувалися нашими пращурами як жертвоне їство. «Аби Місяць сприяв добробуту людини, йому приносили жертву у вигляді вареників, або, як їх ще називають, варених пирогів, котрі за формою нагадують Місяць. Начинка вареників символізувала продовження роду. Вареники з пшоняною кашею сприймалися як символ майбутнього життя. Вареники з маком уособлювали множинність зоряного світу. Великою життєтворчою силою наділялися посічені в начинці яйця. Начинка з грибів сприяла чоловічій сназі, з риби – жіночій.

Предки вірили, що у місяці світлі боги заклали їхній символ – рівносторонній хрест, промені якого становлять чотири тижні місяця. Кожен тиждень має сім днів, на сьомий день відбувається зміна фаз Місяця. Ось чому неділю стали називати святим днем», – наголошує відомий український учений та етнограф В. Войтович [8, с. 306].

Варто пригадати і слова знаменитої української пісні «Ніч яка місячна», пронизаної любовно-романтичним змістом, і «Місячну сонату» Людвіга Ван Бетховена тощо.

Якщо взяти до уваги фактор присутності грецьких колоній на теренах Причорномор'я, а також скіфської цивілізації, яка має іранське (скіфи) чи то балканське (греки) походження, цілком імовірно, що представники цих давніх культур могли жити на території сучасної Менщини. Окрім греко-перських впливів, не можна забувати і про германо-скандинавські чинники української топоніміки та ономастики, які, відповідно до хронологічної послідовності, проникли сюди в більш пізні часи. Згідно зі змістом стародавніх скандинавських саг та легенд, місяць персоніфікується з богом **Мані** (дав.-ісл. Mani – «місяць»), який вважався братом Сонця і керував рухом зірок. Цю топонімічну місію цілком могли виконати балто-слов'яни юхнівської культури, волзько-фінські племена, стародавні кельти, або ж варяги, які прийдуть сюди в IX ст.

Наявність вищевказаних сакральних чинників дозволили О. Знойко стверджувати, що існувало уніфіковане індоєвропейське божество – **Мендіда**. Не виключено, що цей релігійний універсум став результатом численних культів, які існували на теренах України в різні часи. Цей персонаж успадкували слов'яни, які, відповідно мовно-лінгвістичних особливостей дали йому власну назву. «**Мендіда** означає «велика» (богиня) **Місяця**». У протослов'ян теж існували паралельні назви **мен** і **місяць** ще з доби індоєвропейської спільності», – наголошує О. Знойко [22].

Отже, співзвучні релігійні персоналії: фрігійський **Мен**, давньогрецька **Мена** (**Селена**), скіфська **Маспала**, скандинавський **Мані**, індоєвропейська **Мендіда** цілком могли змінювати наголос, фонетичне звучання та лінгвістичне значення, залишаючи при цьому однаковий езотерично-сакральний сенс. Не виключено, що стародавня Мена, на теренах якої колись мешкали індоєвропейці, могла бути язичницьким центром, пов'язаним з культом Місяця.

Не менш цікавими є й слов'янські міфологічні уявлення, пов'язані з **Мареною** (**Мораною**, **Мариною**) та **Марою**, що стали втіленням одвічної боротьби добра зі злом або зміною пір року, яку святкували в Купальську ніч.

ДОВІДКА

МАРЕНА – 1) у староукраїнській і слов'янській міфології – спочатку богиня весни, яку пов'язують із Купайлом, навіть називають його дружиною (часом пов'язують її також з Мокошею); її пам'ять святкували двічі на рік (1 березня – старовинний Новий рік і 23 червня / 7 липня – Купайло); свято зазвичай відбу-

валосся над водою (звідси й назва); згодом богиня переродилася в уяві народу на богиню зла, темної ночі, страшних сновидінь, привидів, хвороб, мору (пор. форму Морена), смерті; за повір'ями, як донька Чорнобога вона сіє на землі чвари, недуги, вічно ганяється за богинею неба Колядою, намагаючись перешкодити народженню нового сонця та встановити вічну ніч; щовесни слов'яни робили опудала Марени і спалювали їх або топили у воді; в уяві українця Марена залишилася образом підступної жінки-чарівниці, а то й смерті, тому й досі спляють її опудало на християнізоване свято Івана Купала; при цьому співають: «Ходили дівочки Коло Мариночки, Коло мого Вудола – Купала! Гратиме сонечко на Йвана! Напрацювався Йван, Та у воду впав. Купала під Івана!» [20, с. 353].

ДОВІДКА

МАРА – богиня зла, темної ночі, ворожнечі, смерті. Мара – донька Чорнобога, яка сіє на землі чвари, брехню, недуги. Удень її ніхто не бачить, а вночі вона творить свої темні справи, ходить з мертвою головою під пахвою попід хатами й вигукує імена господарів – хто відгукнеться, той умирає. У Мари замість очей – гнилі запалені очиці. У неї є дочки-маренята, які народились внаслідок злягання з лютим змієм: віспа, вогневиця, глухання, гостець, гризачка, жовтяниця, журба, завійна, зараза, зло, кикимора, коркуша, куга, лідниця, ломота, лоскотухи, лякливиця, мана, манія, марухи, морока, навія, нежить, очниця, пропасниця, хвороба, черевуха. Вони також приносять людині неймовірні душевні страждання, численні хвороби і смерть. Темні душі Мара провалює в підземне царство, де вони стають слугами Чорнобога [8, с. 287-289].

У міфологічній дихотомії Морени – Мари легко пізнати сонячний культ, притаманний хліборобським цивілізаціям, який прийшов на зміну місячного. Перехід від кочового до осілого способу життя, відмова від місячного календаря були пов'язані з розвитком землеробства. Слов'ян, що прийшли на терени східної Європи, важко назвати кочівниками.

Така релігійна трансформація вимагала вироблення модерної культурно-релігійної парадигми. Відбулася зміна егрегоріальних акцентів. На перше місце вийшло сонце та дощ, від яких залежав урожай та добробут людини, що працювала на землі. Це більш пізнє язичництво породило новий пантеон богів та міфологічних істот, функції і діяльність яких були пов'язані з циклічністю сонячних циклів – змін пори року. Одними з ключових сакральних релігійних персонажів стала синкретична тріада **Купайло – Марена – Мара**, ключова роль в якій відводилась **Марені**.

«Образ цієї загадкової персони викликав у дослідників давньої міфології неоднозначні думки. Одні вважали, що це лише ігровий прообраз Купала, який не ототожнювався з будь-яким божеством, інші ж, навпаки – і таких значно більше, – пов'язували Марену з давньою богинею, що з'явилася ще за родового ладу й уособлювала весну (її нерідко порівнювали з Ладою та Мокошою)», – наголошує В. Скуратівський [53, с. 73].

Одноставної точки зору стосовно ролі та персоніфікації цих міфологічних персонажів не існує. Чи можна Марену ототожнювати з добром, а Мару зі злом, який з кульгів є більш давнім, – сказати важко. Ймовірно, що на якомусь етапі розвитку східнослов'янського язичництва культ Марени був антиподом Мари. Можливо, Мара була уособленням лютої зими (звідси холод, і зло – **О.С.**), а Марена – теплої, дощової, сонячної весни, початку нового року, періоду відродження, розквіту, народження нового життя, який тривав до купальських свят.

«Злу Мару здатна прогнати, і то тільки навесні, богиня Марена. Це буває тоді, коли на ще зажурену снігами та морозами землю прилітає зі своїми клопатами чарівниця Леля-Весна, а з нею приходять до людини і воскресіння душі. Важко тоді не

пізнати Мареночку – володарку водного царства, коли небо набирається сил і, як з решета, або з цебра, лине з нього дощ, що заливає землю разом з любощами палкого проміння сонця», – зауважує В. Войтович [9, с. 194].

Як відомо, в купальську ніч наші предки влаштовували урочисті проводи (поховання, схожі на своєрідну часову «консервацію» – до весни) Марени. Це обрядодійство супроводжувалося хороводами, які символізували сонце або магічне коло, очисним стрибанням через вогонь і нарешті топленням опудала Марени. Термін хоровод з пісенними глосолаліями, як архаїчної форми молитви, походить від слова **Мень**, що означає танець з піснями, – зазначено в тлумачному словнику В. Даля [16].

Одним з таких ритуалізованих дійств є однойменний танець «Марена». Безсумнівно, що відоме нам хореографічне дійство «Марена» досить давнє. Його аналіз наштотує на думку, що пісні (заклинання) та рухи тіла (дії учасників) символізують прагнення задобрити або ж заспокоїти Марену, змусити її виконати функцію духовного егрегора, що повинен слугувати людям.

Можливо, Марена була амбівалентною богинею, яка поєднувала в собі елементи білого та чорного, сонця та води. Поєднання цих двох духовних та природних антиподів сприяло певній видозміні, трансформації, оновленню часових та просторових показників, яке було закономірним циклом розвитку природи та людського буття.

«Царицю-водицю називають Моряною – морською богинею. Вона, як море, своєю безмежністю вічно таємнича, а іноді страшна, наче смерть. Морська вода дарує життя і світло і морок. Так і Марена без ласкавих сонячних обіймів неба Дажбога, та гарячого коханця Купала безжиттєва і холодна, наче лід узимку, наче смерть. Як тільки Марену починає зігрівати небесний Сварожич, цариця-водиця лагіднішає і на землі все починає розквітати і рости. Сумують дівчата за Мареночкою, Марена горює за милим Купалом, що прийшла розлука, бо знає: після її проводів знову почне потроху вишкірювати свою нечисть Мара», – підкреслює В. Войтович [9, с. 196, 198].

Давні слов'янські поселення досить часто ставали релігійними центрами, пов'язаними з ритуалізованими сакральними культурами. Згідно з теорією призначення населених пунктів, запропонованої на початку XIX ст. істориком та слов'янофілом **Адамом Чарноцьким (Доленга-Ходаковським) (1784 – 1825)**, стародавні міста виникали як храми, місця здійснення язичницьких обрядів. Дослідивши велику кількість стародавніх поселень та погостів, Г. Ходаковський вважав, що «городища були святими оградами, или приходскими мѣстами, гдѣ сватьбы и другіе обряды языческіе совершались» [56, с. 94].

Стародавня Мена цілком могла бути релігійним центром, присвяченим культу Марени. Співзвучність **Марена – Мена**, за умов виключення двох букв першого складу, майже безсумнівна. Видозміна топоніму могла бути спричинена прагненням жителів населеного пункту вберегти себе від релігійних репресій, які були вельми популярними в часи християнізації земель Київської Русі, в кінці IX – на початку X ст. Не виключено, що місто, потрапивши в «чорний список» церкви, могло бути знищене. Вцілілі мешканці з релігійних або будь-яких інших мотивів могли повернутись або перейти на інше місце проживання, відновивши поселення з іншою назвою, несхожою на попередню.

Зміна назви поселення могла відбутись і за мирної християнізації городян, які перейменували населений пункт, демонструючи зречення від язичницького минулого. До речі, назва смт Макошино Менського району могла походити від язичницької богині Мокоші, а славнозвісний Хоробор цілком міг бути пов'язаний з культом східнослов'янського Хорса. Не виключено, що в стародавні часи культу Марени, Мокоші та Хорса були якось пов'язані між собою. Гендерні особливості язичницьких богів, схожість окремих їхніх функцій вказують на далекий відгомін матриархальних традицій, втілених в образ богині-жінки, жінки-матері. Можливо, тому і різняться кількісні показники давньоруських міст та поселень, виникають проблеми з їхньою локалізацією тощо.

ДОВІДКА

МОКОША = МОКОШ = МАКОШ = ЦАРИЦЯ ВОДИ – у дохристиянських віруваннях – богиня води, дощу, мати русалок, сонцева сестра, посередниця між небом і землею, богиня родючості, плодючості, тому вважали її покровителькою пологів та породіль; також богиня-праля, покровителька всякого рукоділля; одна з головних богів Володимирового пантеону; ще й за християнства довго молилися їй, як і Перунові та Хорсу; на зміну їй у християнстві прийшла Параскавея-П'ятниця, оскільки днем Мокоші була п'ятниця [20, с. 373].

ДОВІДКА

ХОРС – божество життєдайного сонячного світила, відзеркаленого в Місяці. Хорс – син Дажбога. З початку творення світу він призначений богами бути охоронцем сонячного світила вночі, і Місяць від тих часів став служивцем у Хорса. Уночі Бог приводить до людей Сон, а коли Місяць після ночі йде на спочинок, срібноликий Хорс починає споряджати золотогривих коней свого золотоголикого батька Дажбога, а душа людини, умиртоврена сном, пробуджується, бо настає світанок – початок нового дня [8, с. 564].

Традиція перейменування населених пунктів з політичних чи ідеологічних мотивів зустрічається і в наш час. Достатньо згадати, що такі населені пункти Чернігівщини, як Сновськ, який з 1924 р. став Щорсом, с. Барахівщину було перейменовано в Пам'ять Леніна, а село Баба з 1936 р. перетворилось у Жовтневе. Сталіно з 1961 р. перейменовано в Донецьк, Сталінград того ж року було названо Волгоград. Проскурів з 1954 р. перетворився в Хмельницький, Станіслав з 1956 р. був названий Івано-Франківськом, а Єлисаветград в 1924 р. отримав назву Зінов'євськ, в 1934 був перейменований в Кірове, яке з 1939 стало Кіровоградом.

У контексті топонімічного реверсу слід зазначити, що місто Брежнев з 1988 р. перетворилось у Набережні Челни, райцентр УРСР – Жданов з 1989 р. знову став Маріуполем, Андропов – Рибінськом, Ворошиловград з 1990 р. повернув свою історичну назву Луганськ, а колишню столицю Російської імперії з 1703 р. нарекли Санкт-Петербургом, з 1914 р. перейменовали в Петроград, в 1924 перетворили в Ленінград, а з 1990 знову відновили первинну назву – Санкт-Петербург.

Підводячи підсумки проведеного наукового дослідження, слід зазначити, що з початком ХХІ ст. вивчення історії міста Мена вступила в нову фазу свого розвитку. Настав період систематизації, вивчення та переосмислення славетних сторінок минушини як міста, так і регіону в цілому. Таку можливість дослідникам відкривають фундаментальні наукові розвідки козацьких часів, років голодомору 1932-1933 рр. та Другої світової війни. Однак стародавня історія Мени та Менщини, як завше, залишається маловідомою сторінкою історії даного регіону.

Яким було сучасне місто Мена в стародавні часи, який його історичний вік, цього, безперечно, стародавнього населеного пункту Чернігівської області, ми, на жаль, зі стовідсотковою впевненістю сказати не можемо. Внести суттєві корективи у вивчення даної наукової проблеми може лише археологічна наука, адже фундаментальних розкопок на території міста та району ніхто ніколи не проводив. Утім, навіть у наш час можливості «історії, озброєної лопатою», стосовно визначення віку стародавніх населених пунктів, досить обмежені.

Писемне датування міста 1066 р. (при уважному прочитанні довідки, поданої в словнику Брокгауза та Єфрона) є помилковим, а тому його варто викреслити з реєстру офіційного датування даного населеного пункту [Див. табл. 4].

Під 1067 роком в Лаврентіївському літопису згадується не українська Мена – а білоруський Мінськ, який, 2067 р. буде святкувати своє тисячоліття.

На сьогоднішній день важкодоказовою є і фіксація Мени 1153 року, яка, на думку

П. Голубовського, раніше називалась – Хоробор. Традиційно літописний Хоробор ототожнюють з смт Макошине Менського району і аж ніяк не з Меною.

Утім, якщо комусь з учених чи етнографів вдасться довести зворотне, місто отримає конкретний і безсумнівний рік народження. А тому менянам залишається задовольнитись датою **4 серпня 1408 р.**, яка є найбільш вірогідною відправною точкою в системі історичних координат стосовно першої писемної згадки про їхнє місто, 605-річчя якої припало на серпень 2013 року.

Не існує одностайної точки зору щодо інтерпретації назви міста. Достатньо велика кількість однокореневих, подекуди калькованих слів та понять індоєвропейського походження, успадкованих з минулих епох, дозволяє трактувати топонім Мена принаймні в трьох площинах: торгово-обмінній, етно-соціальній та культурно-релігійній, кожна з яких, в залежності від історичних обставин, в принципі могла себе проявити [Див. табл. 5].

Упевнено можна сказати лише одне: гідронім має давніше походження, ніж топонім. У цій ситуації гідронім виконав роль базису, а топонім – надбудови. Тобто річка дала назву місту, а не навпаки.

Апелятивність назви відповідно до префіксально-суфіксального творення гідроніму та топоніму можна прив'язати до будь-якої етнічної групи, яка з тих чи інших причин перебувала на цих землях. Виходячи з параметрів хронологічної послідовності, етнічної еволюції, це могли бути: скіфи – меланхлени – балтські племена юхнівської культури – представники фінно-угорських етнічних спільнот – слов'яни, або представники тюркомовних етносів (печеніги, половці, торки, татари) з їх традиційною язичницько-господарською семантикою назв географічних об'єктів тощо.

Не виключено, що даний географічний об'єкт (річка та місто. – **О.С.**) видозмінював свою назву, зазнаючи асиміляційних впливів новоприбулих племен. Філологічні та фонетичні трансформації могли бути спричинені зміною роду діяльності жителів цього регіону відповідно до зміщення пріоритетів суспільно-економічного чи політичного буття. Деетимологізацію або ж контамінацію назви могли спричинити і мовно-діалектичні особливості засобів комунікації різних народів. У цілому гідронім так само, як і ойконім, зберегли свою автохтонність та самоідентичність, що робить назву міста цінним історичним індикатором ступеня давності даного населеного пункту.

Таке розмаїття думок робить історію міста Мена та Менщини достатньо привабливою, цікавою, непередбачуваною, яка має спонукати майбутніх дослідників до все нових і нових наукових відкриттів, котрі впишуть їх в анали вітчизняної історії.

Таблиця 1

**Висхідні хронологічні параметри сучасних районних центрів
Чернігівської області**

№	Назва населеного пункту	Історична дата утворення	Дата віднесення до категорії міста
1.	м. Бахмач	1781 р.	1938 р.
2.	м. Бобровиця	1300 р.	1958 р.
3.	м. Борзна	XVI ст.	1966 р.
4.	смт Варва	1079 р.	1960 р.
5.	м. Городня	1625 р.	1927 р.
6.	м. Ічня	XIV ст.	1957 р.
7.	смт Козелець	1098 р.	1924 р.
8.	смт Короп	1153 р.	1924 р.
9.	м. Корюківка	1657 р.	1958 р.
10.	смт Куликівка	1650 р.	1960 р.
11.	м. Мена	1066 р.	1966 р.
12.	м. Ніжин	1078 (м. Ніжатин), 1147 р. градь Уненґжъ, 1514 р. м. Ніжин	1781 р.

13.	м. Новгород-Сіверський	980 р.	1044 р.
14.	м. Носівка	–	1960 р.
15.	м. Прилуки	1085 р.	1092 р.
16.	смт Ріпки	1607 р.	1958 р.
17.	м. Семенівка	1780 р.	1958 р.
18.	смт Сосниця	992 р.	1924 р.
19.	м. Срібне	1174 р.	1965 р.
20.	смт Талалаївка	1870 р.	1958 р.
21.	м. Чернігів	907 р.	1932 р.
22.	м. Щорс	Хутір Коржовка (з 1860 р.) Сновськ (з кін. XIX ст.) З 1924 – м. Щорс.	1924 р.

Таблицю складено згідно з даними, розміщеними на сайті Верховної Ради України [4, 5]

Таблиця 2

Хронологія виникнення сучасних районних центрів Чернігівської області

№	Назва населеного пункту	Історична дата утворення	Дата віднесення до категорії міста
1.	м. Чернігів	907 р.	1932 р.
2.	м. Новгород-Сіверський	980 р.	1044 р.
3.	смт Сосниця	992 р.	1924 р.
4.	м. Мена	1066 р.	1966 р.
5.	м. Ніжин	1078 (м. Ніжатин), 1147 р. градъ Уненъжъ, 1514 р. м. Ніжин	1781 р.
6.	смт Варва	1079 р.	1960 р.
7.	м. Прилуки	1085 р.	1092 р.
8.	смт Козелець	1098 р.	1924 р.
9.	смт Короп	1153 р.	1924 р.
10.	м. Срібне	1174 р.	1965 р.
11.	м. Бобровиця	1300 р.	1958 р.
12.	м. Ічня	XIV ст.	1957 р.
13.	м. Борзна	XVI ст.	1966 р.
14.	смт Ріпки	1607 р.	1958 р.
15.	м. Городня	1625 р.	1927 р.
16.	смт Куликівка	1650 р.	1960 р.
17.	м. Корюківка	1657 р.	1958 р.
18.	м. Семенівка	1780 р.	1958 р.
19.	м. Бахмач	1781р.	1938 р.
20.	м. Щорс	Хутір Коржовка (з 1860 р.) Сновськ (з кін. XIX ст.) З 1924 – м. Щорс.	1924 р.
21.	смт Талалаївка	1870 р.	1958 р.
22.	м. Носівка	–	1960 р.

Інформацію систематизовано на підставі даних, які ввійшли до таблиці №1.

**Історично правильне датування міста Мена, відповідно до
першої писемної згадки, разом з іншими районними центрами
Чернігівської області**

№	Назва населеного пункту	Історична дата утворення	Дата віднесення до категорії міста
1.	м. Чернігів	907 р.	1932 р.
2.	м. Новгород-Сіверський	980 р.	1044 р.
3.	сmt Сосниця	992 р.	1924 р.
4.	м. Ніжин	1078 (м. Ніжатин), 1147 р. градъ Уненѣжъ, 1514 р. м. Ніжин	1781 р.
5.	сmt Варва	1079 р.	1960 р.
6.	м. Прилуки	1085 р.	1092 р.
7.	сmt Козелець	1098 р.	1924 р.
8.	сmt Короп	1153 р.	1924 р.
9.	м. Срібне	1174 р.	1965 р.
10.	м. Бобровиця	1300 р.	1958 р.
11.	м. Ічня	XIV ст.	1957 р.
12.	м. Мена	1408 р.	1966 р.
13.	м. Борзна	XVI ст.	1966 р.
14.	сmt Ріпки	1607 р.	1958 р.
15.	м. Городня	1625 р.	1927 р.
16.	сmt Куликівка	1650 р.	1960 р.
17.	м. Корюківка	1657 р.	1958 р.
18.	м. Семенівка	1780 р.	1958 р.
19.	м. Бахмач	1781р.	1938 р.
20.	м. Щорс	Хутір Коржовка (з 1860 р.) Сновськ (з кін. XIX ст.) З 1924 – м. Щорс.	1924 р.
21.	сmt Талалаївка	1870 р.	1958 р.
22.	м. Носівка	–	1960 р.

Інформацію систематизовано на підставі даних, які ввійшли до таблиць №1, та 2, а також аргументів, зазначених в даній статті.

Погляди вчених, краєзнавців та науковців, стосовно проблеми датування міста Мена та походження його назви

<p>Автори наукових, етнографічних та топонімічних точок зорухторій, концепцій тощо</p>	<p>Пояснення назви міста</p>	<p>Імовірна дата першої згадки про місто</p>	<p>Фабула етнографічної версії, наукової концепції, яка стосується даного питання</p>	<p>Наукові та етнографічні праці, в яких було висловлено дану точку зору</p>
<p>Філарет (Гумілевський) (1805 – † 1866) Архієпископ Чернігівський та Ніжинський</p>	<p>–</p>	<p>Виникло в Домонгольський період. Вперше згадується у 1408 р.</p>	<p>«Городъ, без сомнѣнія, дотатарскій. Въ 1408 г. «князь Менскій» вмѣстѣ съ Свидригайломъ и «бояре черниговскіе и стародубскіе» удалились въ Москву для испрошенія помощи противъ насилій совѣсти». <i>Філарет став засновником «свидригайлівської» гіпотези щодо першої згадки про Мену.</i></p>	<p>«Историко-статистическое описание Черниговской епархии»</p>
<p>Водозов Василь Васильович (1864 – † 1933) Російський публіцист та юрист</p>	<p>–</p>	<p>Місто виникло в X ст.</p>	<p>«В X в. Мѣна была хорошо укрѣпленнымъ городомъ; въ 1066 г. взята Святославомъ и Всеволодомъ Ярославичами; в 1115 г. ее осаждалъ Владиміръ Мономахъ». <i>З часом В. Водозова менські краєзнавці зроблять апологетом «точного» датування виникнення міста.</i></p>	<p>Довідка про місто Мена, зазначена в 37 томі енциклопедичного словника Брокгауза та Єфрона. В III додатковому томі словника, виданому в 1906 р., в довідці про місто, Водозов взагалі не екаже на час його виникнення</p>

<p>Голубовський Петро Васильович (1857 – † 1907) Російський історик, завідувач кафедри російської історії Імператор- ського університету ім. Св. Володимира</p>	<p>«Почему съ теченіемъ вѣковъ на мѣстѣ древняго Хоробора явилась Мена, этотъ вопросъ аналогиченъ съ вопросомъ, почему древній Радоощъ сталъ Погаромъ: такихъ примѣровъ можно подыскать нѣсколько, а <i>такія мѣны зависели или отъ какого-нибудь случая, или отъ вкуса новьяхъ поселенцевъ, которые поселясь на старомъ городищѣ, иногда и не знали древняго имени поселенія, остаткомъ котораго оно являлось</i>».</p>	<p>1153 р. Пов'язавши Мену з загадковим Хоробором, П. Голубовський, фактично об'єднав дату заснування міста з першою літописною згадкою про населений пункт з несхожою назвою.</p>	<p><i>Петро Голубовський не ставив перед собою завдання з'ясувати точне датування міста та пояснити його назву. З'язавши Хоробор з Менюю, вчений і гадав не мав, що висунув нову, нестандартну версію стосовно першої літописної згадки про даний населений пункт.</i></p>	<p>Наукові статті: «Гдѣ находились существовавшие въ домонгольскій період города: Ворголь, Глебль, Заргъй, Оргощ, Сновскъ, Уненъжъ, Хороборъ?», «Историческая карта Черниговской губернии до 1300 г.»</p>
<p>Зотов Рафаїл Володимирович (1848 – † 1893) Історик, мореплавець</p>	<p>–</p>	<p>1408 р.</p>	<p>«Князь Урустай Менский совершено намъ неівестенъ». Оттож-нюючи Урустая з містом Мена, Зотов висловлює думку що: «...можеть быть въ этой местности находился уездъ князя Урустая менскаго».</p>	<p>«О черниговскихъ князяхъ по Любецкому Синодику и о Черниговскомъ княжествѣ въ татарское время»</p>

<p>Виноградський Юрій Степанович (1873 – † 1965) <i>Дослідник історії, географії і культури Північно-Східної України, народознавець</i></p>	<p>Мена – від слова «міна» – «обмін» – «міняти». Гідронім сприяв появі назви міста, в якому (або поблизу якого) здійснювався обмін товарами або полоненими рудниками та полівцями.</p>	<p>1408 р.</p>	<p>«Серед князів, що в 1408 р. поїдалися до Москви з вел. кн. Литовського до вел. кн. Василя Дмитровича, був кн. Урустай Меньський. Коли згадати, що в той час кн. Іван Глинський володів Хоробором, який недалеко стояв від Мени, а кн. Глинські були з татар, так що «Урустай» могло бути татарським прізвиськом одного з кн. Глинських».</p>	<p>Наукові статті: «Сосниця та її околиці (Топографічні й археологічні матеріали, відомості)», «Назви міст, сіл і річок Чернівщини»</p>
<p>Топоров Володимир Миколайович (1928 – † 2005) <i>Російський філолог, учений, академік</i> Трубаčov Олег Миколайович (1930 – † 2002) <i>Один з провідних радянських учених у сфері слов'янської ономастики</i></p>	<p>Досліджуючи гідроніми Верхнього Подніпров'я, зазначені вчені віднесли назву річки Мена до слів, які мають балтське етимологічне походження. Що ж саме, в перекладі з балтських мов, значить Мена – вчені не вказують.</p>	<p>–</p>	<p>Если говорить об окраинных территориях распространения гидронимии балтийского типа, то прежде всего следует указать нижнее течение Десны от впадения в нее Сейма вплоть до самого устья. Для этого района в качестве балтийского гидронима указывалось лишь название Верепето / Верепета. Тем не менее, их здесь гораздо больше, хотя не все примеры в равной степени убедительны: Мордосы (в самом устье Десны), Лабичь, Рясна, Даворка, Жёвель / Жовель, Жевень, Жавинка, Вербача, Силенка, Ректа, Титва, Салова, Шарайка, Мена, Вага, Сперша, Шморговка, Кокес.</p>	<p>«Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья»</p>

<p>Покотило Володимир Федорович (1924 – † 1989)</p> <p>Калібаба Дмитро Панасович (1925 – † 2005)</p> <p>Краснавіці міста Мена, директори Менського краєзнавчого музею</p>	<p>«Сама назва «Мена» (з наголосом на другому складі, зустрічається «Міна») пов'язана з правовим терміном «мена», з обміном полонених, товарів, торгівлею, тощо. Від цього, мабуть, походить і назва колись повноводної, з мінливим руслом річки – судноплавного шляху до Десни і Дніпра».</p> <p>Дана інтерпретація топонімічної назви, вочевидь була запозичена у проф. Коваль А.П. (<i>Див нижче</i>), яка висловила її за 2 роки до виходу в світ книги «Наша рідна Менщина».</p>	<p>1066 р.</p>	<p>«Археологічними дослідженнями виявлені залишки поселення доби бронзи (II тис. р. до н. е.) юхнівської культури, старослов'янських поселень перших століть нової ери та VIII – X століть».</p> <p>«Древня, але молода» – саме таке парадоксальне гасло етнографічної точки зору було висунуто щодо запропонованого пояснення датування міста. Зазначені дослідники, посилаючись на довідку про Мена Василя Водозозова, вперто відстоювали «лавернійську» дату народження міста.</p>	<p>Низка авторських етнографічних статей в менських районних газетах</p> <p>«Колгоспна правда» та «Наше слово»</p> <p>(Див. список літератури до статті)</p> <p>«Наша рідна Менщина»</p>
<p>Янко Микола Тимофійович (1912 – † 2011)</p> <p>Член Географічного товариства України, кандидат педагогічних наук</p>	<p>1. За переказом, на річці в давнину міняли полонених. Звідси і назва (1973).</p> <p>2. Треба думати, первинна назва належить річці. Її назва походить від індоєвропейського <i>mei-n /min/ meage</i> «їти, текти» (1998).</p>	<p>1066 р.</p>	<p>«Давнє поселення. Вперше згадується 1066 у Лаврентійській літописі».</p>	<p>1. «Топонімічний словник Української РСР», 2. «Топонімічний словник України»</p>

<p>Кругляк Юрій Михайлович (н. 1925 р.) Український філолог і мовознавець</p>	<p>1. Мена здавна була значним торговельним пунктом від слова «міняти» й виводять назву. 2. Є й інший переказ, за яким у давнину тут було місто, де обмінявались полоненими. (1978)</p>	<p>1066 р.</p>	<p>Укладаючи власний топонімічний словник України, автор зазначає попередні інтерпретації топоніму та датування міста Мена, які ввійшли до аналогічного видання за авторства географа М. Янка, за 5 років до того.</p>	<p>Наукова монографія: «Ім'я вашого міста»</p>
<p>Знойко Олександр Павлович (1907 – † 1988) Український історик-краєзнавець</p>	<p>«Мендіа означає «велика» (богіння) Місяця». У протослов'ян теж існували паралельні назви мен і місянь ще з доби індоєвропейської спільності». Така інтерпретація започаткувала езотерично-сакральне пояснення назви міста.</p>	<p>–</p>	<p>Аналізуючи вплив культури місяця на окремі слова, О. Знойко не прив'язував його до пояснення назви міста. Науковець лише вказує на певну закономірність впливу езотерики на топоніміку.</p>	<p>Наукова монографія: «Міфи Київської землі та події стародавній»</p>
<p>Коваль Алла Петрівна (1923 – † 2009) Український мовознавець. Доктор філологічних наук, професор</p>	<p>Вважається, що річка стала називатися так за те, що змінювала своє русло. Чому ж вона Мена, а не Міна (від «міняти»)? Тому, що в північних говірках нашої мови старе ь переходило не в і, а в е (була Мьна, мало бути Міна, а залишилось Мена).</p>	<p>Уперше згадується в Іпатівському літопису(?) в 1066 р.</p>	<p>У княжі часи в сутичках і усобицях брали полонених; брали в полон і кочівники-нападники. А поселення Мена було тоді значним торговельним містом, куди з'їжджалися різні люди здалеку. Саме тут і мінjali полонених. За іншим, полонених мінjali на річці, тому саме так її назвали, а вже за назвою річки – селце. А ще слово Мена – обмін – могло стосуватися обміну товарів при торгівлі.</p>	<p>Наукова монографія: «Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України»</p>

<p>Верменич Ярослав Володимирівна (н. 1965 р.) Доктор історичних наук, професор</p>	<p>–</p>	<p>Існує декілька дат, однак, більш прийнятною є 1408 рік</p>	<p><i>Виступила авторкою син-тезувальної точки зору, щодо датування м. Мена, схилившись до думки, що більш реальною датою писемної згадки про місто, є 1408 р.</i></p>	<p>Довідка про місто, подана в 6 томі «Енциклопедії історії України»</p>
<p>Тищенко Костянтин Михайлович (н. 1941 р.) Доктор філологічних наук, професор</p>	<p>«Річки – притоки Десни – часом були й зовсім маленькі: р. Мена (і м. Мена), лит. <men~kas «дрібний», «слабкий»</p>	<p>–</p>	<p>–</p>	<p>Наукова стаття: «Литва на Сіверщині. Топонімічні свідчення»</p>
<p>Павленко Сергій Олександрович (н. 1955 р.) Мазепознавець, дослідник історії Гетьманщини та історичного минулого Чернігово-Сіверщини</p>	<p>Мена – «мен» (тюрк.) – заборона, перешкода; «маана» (кирг.) – придулок, сховище, прихисток, покровительство.</p>	<p>–</p>	<p><i>Можливо, поселення назвали вихідці із Криму, де побутувала і кримсько-готська мова. У ній Місяць називався <i>тепа/ тіпе</i>. У 1475 р. турки напали на Крим і це, напевне, викликало втечу частини місцевого населення від поневолення.</i></p>	<p>Наукова монографія: «Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини»</p>
<p>Салтан Олександр Миколайович (н. 1976 р.) Кандидат історичних наук, доцент</p>	<p>Гідронім спричинив появу топоніму. Зважаючи на велику кількість етносів, які в різні часи заселяли цей край, назва Мена має індоєвропейське походження і, вочевидь, носила господарський або якийсь загадковий, сакральний характер.</p>	<p>Найбільш вірогідною датою першої писемної згадки слід вважати 4 серпня 1408 року</p>	<p><i>Мена – місто, безперечно, досить давнє, однак не варто плутати його з Мінськом, роблячи ровесником часів норманського завойовання Англії.</i></p>	<p>Наукові статті: «Урустай – «князь» менський» «До питання про першу літописну згадку про місто Мена Чернігівської області» «Історичний, хронологічний та топонімічний аналіз походження міста Мена»</p>

Авторська позиція щодо можливих інтерпретацій топоніму МЕНА

Теорія	Концептуальний зміст	Чинники, що вплинули на появу топоніму
Торгово-обмінна (класична)	Базується не на процесі господарювання (обмін, торгівля), а на характері товару, найменування якого, в умовах торгово-економічного буття суспільства, могло вплинути на назву річки та міста.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Минь річковий – прісноводна риба, яка могла бути основним товаром, яким торгували мешканці стародавньої Мени. 2. Марена красива – лікарська рослина, корінь якої виділяє речовину, яку можна застосовувати як природний барвник тканини, що могла користуватися попитом в давні часи.
Теорія етногенезу (етно-соціальна)	Безпосереднім чином пов'язана з колонізацією краю представниками різноманітних народів, які в різні часи з тієї чи іншої причини, перебували на теренах Мени та Менщини.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Назва, пов'язана з перебуванням на території краю греків, скіфських племен, зокрема меланхленів, яких згадує Геродот. 2. Гідронім Мена є закодованою характеристикою водного об'єкта (річки чи болота), який має балто-слов'янське походження. Його приносили представники юхнівської культури, що жили на Праводесенні в VII – I ст. до н. е. 3. Назва виникла внаслідок взаємовпливів балтських та волзько-фінських племен, які в друг. пол. I тис. до н. е. колонізували ці території.
Культово-релігійна (сакральна)	Пояснює назву географічного об'єкта давніми віруваннями наших пращурів. Наші предки, відповідно до анімістично-тотемних язичницьких поглядів, сповідували низку куль, основаних на обожненні небесних світил або ж персоніфікацією божественних істот, від волі яких залежав суспільний добробут.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Грецька Селена (Мена), скіфська Маспала, германо-скандинавський Мані, індоевропейська Мендіда – божества Місяця, культ якого був притаманний нашим предкам у далекому минулому. 2. Назва витікає з давньослов'янського культу МАРЕНИ – МАРИ. Місто могло бути своєрідним язичницьким центром, жителі якого обожнювали зазначених міфологічних істот в контексті здійснення ритуалізованих дійств, пов'язаних з землеробством.
<i>Жодну з приведених теорій не можна вважати абсолютною. Кожна з них, в залежності від конкретних історичних обставин та періоду історії, могла себе проявити!</i>		

1. Артамонов М.И. Киммерийцы и скифы (от появления на исторической арене до конца IV в. до н. э.) / М.И. Артамонов. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1974. – 156 с. [Електронний ресурс] Режим доступу до книги: http://annales.info/skif/small/art_kis.htm. – Заголовок з екрана. – 22.05.13.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
3. Верховна Рада України. Регіони України та їх склад. Облікова картка. Місто Мена. Чернігівська область Менський район. [Електронний ресурс] Режим доступу до сайту: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7502/A005?rdat1=07.10.2011&rf7571=40418>. – Заголовок з екрана. – 18.04.13.
4. Верховна Рада України. Регіони України та їх склад. Чернігівська область. Міста районного значення. [Електронний ресурс] Режим доступу до сайту: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/A004MRZ?rdat1=02.06.2013&rf7571=39489>. – Заголовок з екрана. – 2.06.13.
5. Верховна Рада України. Регіони України та їх склад. Чернігівська область. Селища міського типу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/A004SMT?rdat1=02.06.2013&rf7571=39489>. – Заголовок з екрана. – 2.06.13.
6. Виноградський Ю.С. Сосниця та її околиці (Топографічні й археологічні матеріали, перекази та історичні відомості) / Ю.С. Виноградський // Чернігів і Північне лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. – К.: Державне видавництво, 1928. – С. 147–169.
7. Виноградський Ю.С. Назви міст, сіл і річок Чернігівщини / Ю.С. Виноградський // Мовознавство, 1957 р. – Т. 14. – С. 2-5.
8. Войтович В.М. Українська міфологія / В.М. Войтович. – Вид 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
9. Войтович В.М. Міфи та легенди давньої України. – Тернопіль / В.М. Войтович.: Навчальна книга. – Богдан, 2009. – 392 с.
10. Геродот. Історія: в дев'яти книгах / Геродот; Ред. П.П. Толочко; АН України. Ін-т археології. – К.: Наукова думка, 1993. – 575 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги: http://ae-lib.org.ua/texts/herodotus_historiae_4_ua.htm. – Заголовок з екрана. – 22.05.13.
11. Голубовській П.В. Печенѣги, торки и половцы до нашествия татарь. Исторія Южно-русскихъ степей IX – XIII ст. / П.В. Голубовській. – К.: Въ университетской типографіи І.І. Завадзскаго, 1884. – 257 с.
12. Голубовській П.В. Гдѣ находились существовавшие въ домонгольській період города: Ворголь, Глебль, Зартый, Оргоць, Сновскъ, Уненѣжъ, Хороборъ? / П.В. Голубовській // Журналъ министерства народнаго просвѣщенія. Седмое десятилѣтіе. – Ч. СССХХХХХVII. – Май, Спб.: Сенатская типографія – 1903. – С. 111-135.
13. Голубовській П.В. Историческая карта Черниговской губерніи до 1300 г. // Труды тринадцатаго археологическаго съезда въ Екатеринославѣ 1905 / П.В. Голубовській. – Томъ II. – М.: Товарищество типографіи А.И. Мамонтова, 1908. – 806 с.
14. Грінченко Б.Д. Словарь української мови / Б.Д. Грінченко / Упор. з дод. влас. матеріалу Б.Д. Грінченко: в 4-х т. – Т.2. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – 573 с.
15. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая степь / Л.Н. Гумилев. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 736 с.
16. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – МЕНЯТЬ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://enc-dic.com/dal/Menjat-15422.html>. – Заголовок з екрана. – 19.05.13.
17. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – МЕНЬ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://slovardalya.ru/description/men/15677>. – Заголовок з екрана. – 19.05.13.
18. Енциклопедія історії України: у 10-ти т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2009. – Т. 6. Ла – Мі. – 2009. – 784 с.

19. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / В.Кубійовича. – Львів.: Молоде життя. Наук. тов-во ім. Т. Шевченка, 1994. – Т.4. – 1600 с.
20. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
21. Залізняк Л.Л. Стародавня історія України / Л.Л. Залізняк. – К.: Темпора, 2012. – 542 с.
22. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавні. / О.П. Знойко. – К.: Молодь, 1989. – 304 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги: <http://www.svit.in.ua/kny/bookzn.htm>. – Заголовок з екрана. – 11.06.13.
23. Історія міст і сіл Української РСР. Чернігівська область / В.Н. Денисова, О.П. Лотоцька, І.І. Озолін та ін. – К.: Інститут історії академії наук УРСР, 1972. – 779 с.
24. Калібаба Д.П. Древня, але молода. Нашій Мені 900 років / Д.П. Калібаба // Колгоспна правда. – 1966. – 13 січ.
25. Калібаба Д.П. Древня і молода. До 920-річчя Мені / Д.П. Калібаба // Колгоспна правда. – 1986. – 5 квіт.
26. Калібаба Д.П. Мена. Коротка довідка / Д.П. Калібаба // Колгоспна правда. – 1991. – 3 серп.
27. Калібаба Д.П. Мені – 930 років. 1066 – 1996. Історична довідка / Д.П. Калібаба // Наше слово. – 1996. – 10 січ.
28. Калібаба Д.П. Древня і молода: історична довідка про Меню / Д.П. Калібаба // Наше слово. – 1996. – 21 серп.
29. Калібаба Д.П., Соляник В.С. Наша рідна Менщина / Д.П. Калібаба, В.С. Соляник. – Мена.: Домінант, 2003. – 176 с.
30. Каравайко Д.В. Юхнівська культура: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.04 / Д.В. Каравайко; НАН України. Ін-т археології. – К., 2007. – 20 с.
31. Коваль А.П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України / А.П. Коваль. – К.: Либідь, 2001. – 304 с.
32. Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста / Ю.М. Кругляк. – К.: Наукова думка, 1978. – 151 с.
33. Куза А.В. Малые города древней Руси / А.В. Куза. – М.: Наука, 1989. – 168 с.
34. Марена (риба). Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс] Режим доступу до сайту: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Марена_\(риба\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Марена_(риба)). – Заголовок з екрана. – 2.06.13.
35. Минь річковий. Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс] Режим доступу до сайту: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Минь>. – Заголовок з екрана. – 2.06.13.
36. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь / В.А. Никонов. – М.: Издательство Мысль, 1966. – 509 с.
37. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 57 000 слов / С.И. Ожегов / Чл. – кор. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 17-е изд. стереотип. – М.: Русский язык, 1985. – 797 с.
38. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / Ананьєвої Т.Б. – К.: Наукова думка, 1997. – 324 с.
39. Павленко С.О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини / С.О. Павленко. – Чернігів.: «ПВК «Десна», 2013. – 600 с.
40. Плетнева С.А. Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей / С.А. Плетнева. – М.: Наука, 1982. – 206 с.
41. Плетнева С.А. Половцы / С.А. Плетнева. – М.: Наука, 1990. – 208 с.
42. Покотило В.Ф. Археологічні пам'ятки Менщини / В.Ф. Покотило // Колгоспна правда. – 1971. – 14 жовт.
43. Покотило В.Ф. Джерела історії / В.Ф. Покотило // Колгоспна правда. – 1983. – 19 бер.
44. Покотило В.Ф. Дорогами рідного краю / В.Ф. Покотило // Пам'ятники України. – 1971. – 3 трав. – С. 30-31.
45. Покотило В.Ф., Сироткіна Г.Ф. Шляхами історії / В.Ф. Покотило, Г.Ф. Сироткіна // Колгоспна правда. – 1989. – 4 лип.

46. Покотило В.Ф. Джерела історії. Люби і знай свій рідний край / В.Ф. Покотило // Колгоспна правда. – 1983. – 19 бер.
47. Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская летопись. – Т. 1. – Л., 1926. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги: <http://litopys.org.ua/>. – Заголовок з екрана. – 20.05.13.
48. Поспелов Е.М. Географические названия мира: Топонимический словарь: Свыше 5000 единиц / Е.М. Поспелов. – М.: Русские словари, 1998. – 372 с.
49. Пустырский И. Н., Прохоров В. Н. Лекарственные растения / И.Н. Пустырский, В.Н. Прохоров. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги: <http://medicalherbs.sci-lib.com/herbs099.html>. – Заголовок з екрана. – 10.08.13.
50. Рыбаков Б.А. Геродотова Скифия. Историко-географический анализ / Б.А. Рыбаков. – М.: Наука, 1979. – 246 с.
51. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою / О.В. Русина. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 320 с..
52. Скарлато Г.П. Захоплююча географія: Навчальний посібник / Г.П. Скарлато. – К.: Альтерпрес, 1998. – 414 с.
53. Скуратівський В.Т. Русалії / В.Т. Скуратівський. – К.: Довіра, 1996. – 734 с.
54. Салтан О. М. Урустай – «князь» менський / О.М. Салтан // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал – 2011. – №1 (97). – С. 9-17.
55. Салтан О.М. До питання про першу літописну згадку про місто Мена Чернігівської області / О.М. Салтан // Українознавство. Науковий громадсько-політичний культурно-мистецький релігійно-філософський педагогічний журнал – 2011. – №2 (39). – С. 187-192.
56. Самоквасов Д.Я. Древние города России / Д.Я. Самоквасов. – СПб.: Типография К. Замысловского. – 1873. – 165 с.
57. Татищев В.Н. История Российская / В.Н. Татищев. – В 8 т. – Т. 1 [Електронний ресурс] Режим доступу до сайту: <http://www.bibliotekar.ru/rusTatishcev/31.htm>. – Заголовок з екрана. – 20.05.13.
58. Тихомиров М.Н. Список русских городов дальних и ближних / М.Н. Тихомиров. – М., Наука, 1979. – 361 с.
59. Тищенко К.М. Литва на Сіверщині. Топонімічні свідчення. / К.М. Тищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: [<http://www.langs.com.ua/publics/KM/Lytva/2.htm>]. – Заголовок з екрана. – 19.05.13.
60. Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья / В.Н. Топоров, О.Н. Трубачев. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1962. – 270 с.
61. Українська радянська енциклопедія. – [В 16 т.]. Голов. ред. колегія.: М.П. Бажан (голов. ред.) [та інші]. – Т. 9. Маяк – Нахичевань. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1962. – 568 с.
62. Українська радянська енциклопедія. – [У 12 т.]. Голов. ред. колегія.: М.П. Бажан (голов. ред.) [та інші]. – Т. 6. Куликів – Мікроклімат. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1981. – 552 с.
63. Фасмер М.Ю. Этимологический словарь русского языка / М.Ю. Фасмер: В 4-х т. – М.: Азбука-Терра, 1996. – Т. 2. – 672 с.
64. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии / Филарет (Гумилевский). – Кн. 6. Уѣзды: Новгородсѣверскій, Сосницкій, Городницкій, Конотопскій и Борзенскій. – Черниговъ.: Земская Типография, 1874. – 545 с.
65. Чернігівщина: енциклопедичний довідник / А.В. Кудрицького. – К.: Українська Радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1990. – 1006 с.
66. Энциклопедический словарь. Изд. Ф.А. Брокгаузь, И.А. Ефронъ. – СПб.: Типо-Литография И.А. Ефрона, Прачешный пер., №6. – 1896. – Т. XIX. – 476 с.
67. Энциклопедический словарь. Дополнительный томъ. – Кошбухъ – Прусикъ Изд. Ф.А. Брокгаузь, И.А. Ефронъ. – СПб.: Типография Акционерного Общества Брокгаузь – Ефронъ, Прачешный пер., №6. – 1906. – Т. III. – 480 с.

68. Янко М.Т. Топонімічний словник Української РСР / М.Т. Янко. – К.: Знання, 1973. – 179 с.

69. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник / М.Т. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.

Салтан А. Н. Исторический, хронологический и топонимический анализ происхождения города Мена

Исходя из конкретных исторических условий бытия древней Мены, ее название можно рассматривать в трех плоскостях.

Первая – торгово-обменная считается традиционной. Но она не выдерживает критики, в связи с отсутствием вещественных доказательств, указывающих на статус города как крупного торгового поселения.

Впрочем, такую интерпретацию нельзя игнорировать при условии признания приоритетным не процесс товарообмена, а характер товара. Такой ликвидной продукцией товарообмена могли выступить как природные, так и искусственные вещи, на которые была богата древняя Мена.

Вторая версия – этно-социальная является более приемлемой, если учесть наличие интенсивных миграций почти постоянно происходивших на просторах Северного Левобережья. То есть название городу могли дать какие угодно народы, жившие или перемещавшиеся на территории Менищины.

Наконец третья плоскость происхождения топонима – культово-религиозная, связана с архаическим обожествлением сил природы, вероятнее всего культа Луны, или же какого-то антропоморфного языческого существа, которому поклонялись жители данной местности.

Опровергнуто выдуманное топонимическое объяснение названия города, которое исследователи связывали с интенсивным товарообменом и оживлением русско-половецких отношений в период Киевской Руси.

Акцентировано внимание на необходимости исправления ошибки относительно первого упоминания города в Лаврентьевской летописи.

Автор приходит к выводу, что абсолютной точности в определении хронологического и топонимического параметра установить невозможно. Поэтому современники и потомки вынуждены довольствоваться наиболее логически обоснованной версией относительно даты возникновения и происхождения названия.

Такой датой может стать 4 августа 1408 года, когда город впервые упоминается в письменных источниках периода позднего средневековья.

Исходя из обновленной даты письменной фиксации города, целесообразно внести коррективы в единый реестр населенных пунктов Украины, исправив существующую позицию относительно времени возникновения данного населенного пункта Черниговщины.

Ключевые слова: гидроним, городище, летопись, город Мена, культ Луны, святилище, товарообмен, топоним.

Saltan O. M. Historical, chronological and toponymic analysis of the origin of the town of Mena

Based on the specific historical conditions of existence of ancient Mena, its name can be considered in three directions.

First – trade and exchange is considered traditional. But it is wide not open to, a criticism, due to the lack of evidence pointing to the city's status as a major trading settlement.

However, such an interpretation can not be ignored, provided that recognizing of priority – not the process of barter, but the nature of the goods. This liquidity-term production of commodity could perform both natural and artificially things ancient Mena was rich in.

The second version – the ethno-social is more acceptable, talking in account of intense

migration which occurred almost constantly in the vast northern Left Bank. That is the name of the city, can could all sorts of people living or traveling along the territories Menschiny.

Finally, the third plane of origin of the toponym – cult-religious, associated with the archaic deification of the forces of nature, most likely a cult of the moon, or some pagan anthropomorphic creatures worshiped by residents of the area.

It was refuted invented toponymic explanation of the name of the city which the researchers associated with the intensive exchange of goods and the revival of russian-polovtsian relations in the period of Kievan Rus.

We stressed the need to correct the error with respect to enforcement, the first mention of the city in the Laurentian Chronicle.

The author concludes that absolute accuracy in determining the chronological and toponymic parameter can not be established. Therefore, contemporaries and descendants are to be content with the most logical grounded version on the date of occurrence and origin-of place-name.

Such date may be August 4, 1408, when the town was first mentioned in written sources of the Late Middle Ages.

Based on the updated date of the written fixation of the city, it is appropriate to make amendments to a single register of settlements of Ukraine, correcting existent version relative to the time of occurrence of the inhabited point of Chernigov.

Keywords: hydronym, settlement, chronicles of the town of Mena, the worship of the moon, the sanctuary, barter, toponym.

